

GELDERLAND
HERDENKT

75 JAAR VRIJHEID

75 VRIJHEID jaar

REGIO ARNHEM
EN DE VELUWE

De vier vrijheden

Arnhem en de wederopbouw

Gesneuvelden krijgen
een gezicht

EDITIE
AANGEPAST
vanwege
CORONA -
VIRUS

1945
2020

INHOUD

75 jaar vrijheid vieren in onvrijheid

We herdenken dit jaar het einde van de Tweede Wereldoorlog, 75 jaar geleden, en vierten 75 jaar vrede en vrijheid. Dat doen we in een tijd waarin de vrijheden sinds de Tweede Wereldoorlog nog nooit zo ver zijn ingeperkt als nu. Scholen, kerken, moskeeën, musea en horecagelegenheden zijn verplicht gesloten. We worden geacht thuis te werken, binnen te blijven. Onze bewegingsvrijheid is ernstig beperkt. Dat alles vanwege het coronavirus.

In de Tweede Wereldoorlog was het de Duitse bezetter die onze vrijheid drastisch beperkte, of erger, ons die geheel ontnam. Wie zich ertegen verzette, werd streng bestraft.

Anno 2020 is er grote steun voor de overheidsmaatregelen om het coronavirus, de vijand van vandaag, een halt toe te roepen. En leggen organisaties, winkels of individuen ook zichzelf beperkingen op. Het land is ontworpen, ons sociale en gezinsleven evenzeer. In een vrij land omgaan met zoveel onvrijheid – dat valt niet mee.

Met wat fantasie lijkt het erop alsof het zo moest zijn. 'Vrijheid is niet vanzelfsprekend', is de voornaamste les uit de Tweede Wereldoorlog en tevens de boodschap achter de viering van '75 jaar vrede en vrijheid'. Dat ervaren we nu aan den lijve.

Het is jammer dat veel mooie exposities, evenementen en andere activiteiten in het kader van 'Gelderland Herdenkt – 75 jaar vrijheid' nu vanwege het coronavirus moeten worden geannuleerd of verschoven. Jammer voor het publiek, teleurstellend voor de enthousiaste mensen en organisaties achter de festiviteiten. Hopelijk kunnen ze later alsnog doorgaan.

Corona houdt ons op dit moment gevangen en eist slachtoffers. Dat is intens droevig. We worden in onze vrijheid beperkt, om de verspreiding van het virus te beteugelen. De beperkingen van nu zijn, hoe vervelend ook, van een andere orde dan de onvrijheden van toen. Laten we daarom toch samen 75 jaar vrede en vrijheid vieren, in welke vorm ook. Kan het niet nu, of is het nu niet gepast, dan later.

*Ad van Heiningen
hoofdredacteur*

7

Mijn hele
leven is
vrijheid

11

Slag om Arnhem
verdient meer
aandacht

26

Gesneuvelden
krijgen een
gezicht

colofon

De uitgave '75 jaar vrijheid' verschijnt huis aan huis in de regio Arnhem en op de Veluwe. De krant is mede mogelijk gemaakt door de provincie Gelderland, in het kader van het programma 'Gelderland Herdenkt – 75 jaar vrijheid'. De oplage is 332.000 exemplaren.

Hoofdredactie en coördinatie:

Ad van Heiningen

Eindredactie:

Jolenta Weijers Journalistiek,
Hans Morssinkhof

Teksten:

Sanne van den Biesheuvel,
Fred Eggink, Ad van Heiningen,
Kees Jansen, Yvonne Janssen en
Hans Morssinkhof

Beeld voorpagina:

Beeldbank WO2 – NIOD, Cynthia
Leiwakabessy, FunckSterrShoots

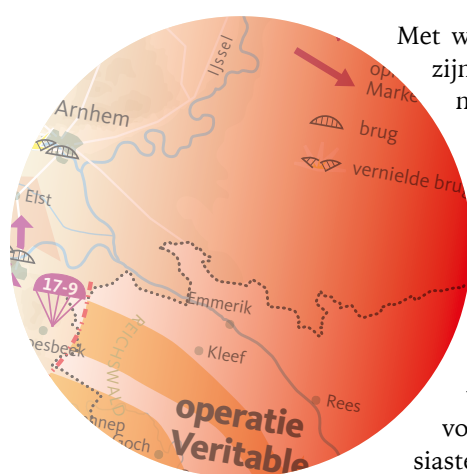
Beeld: zie namen fotografen in
de foto's

Vormgeving en infographics:

Louman & Friso Ontwerpbureau

Druk: Drukkerij Vorsselmans

Verspreiding: Axender

9

Hectisch laatste oorlogsjaar

15

Operatie Faust

Foto: Raphaël Drent

23

Uitgestelde vrolijkheid in Putten

6

De vier vrijheden van Franklin D. Roosevelt

20

Herinneringscentrum Apeldoornsche Bosch

19

Tweede Wereldoorlog
IN BEELD

Foto's van
Arnhem • 19
de Veluwe • 31

16

Monumenten van wederopbouw

21

Gelderland Herdenkt negen maanden

24

Het vergeten verhaal van Bram en Eva

28

Het Normandië van Nederland

13

Beelden van vluchtelingen roepen gevoel van toen terug

14

Bevrijdingsdag Wageningen gaat virtueel

ALLE
ACTIVITEITEN IN
DEZE KRANT ONDER
VOORBEHOUD

Ministerie van Defensie

GEEF ALLES

VOOR VREDE & VEILIGHEID

WORD INFANTERIST BIJ DE **LUCHTMOBIELE
BRIGADE**. ONTDEK JOUW MOGELIJKHEDEN OP
[WERKENBIJDEFENSIE.NL/LUCHTMOBIEL](https://werkenbijdefensie.nl/luichtmobiel)

BESTE LEZER

De coronacrisis heeft grote invloed op ons dagelijks leven. We moeten zoveel mogelijk binnen blijven. Scholen en horeca zijn in elk geval tot en met 28 april gesloten. Samenkomsten en evenementen zijn tot 1 juni verboden. Mogelijk worden deze termijnen verlengd.

De maatregelen tegen de verspreiding van het coronavirus hebben ook grote gevolgen voor het programma 'Gelderland Herdenkt – 75 jaar vrijheid', bedoeld om stil te staan bij het einde van de Tweede Wereldoorlog in 1945 en om 75 jaar leven in vrede en vrijheid te vieren. Dat zou juist in de maanden april en mei gaan gebeuren.

Het programma 'Gelderland Herdenkt – 75 jaar vrijheid' is voor het overgrote deel afgelast. In Gelderland gaat het om een kleine driehonderd activiteiten en evenementen. De provincie Gelderland heeft besloten de subsidietermijn met een jaar te verlengen, tot eind mei 2021, zodat ze alsnog kunnen worden gehouden. Later, en wellicht in een andere vorm.

Deze krant was bedoeld als platform voor de vele organisaties die zich bezighouden met exposities, toneel- en muziekkuitvoeringen en andere activiteiten in het kader van 'Gelderland Herdenkt – 75 jaar vrijheid'. Als een programma-krant, met een complete agenda. Dat laatste heeft nu niet zoveel zin.

We hebben besloten deze krant toch uit te geven. Als steun aan de mensen achter de vele initiatieven. Gaan deze nú niet door, dan hopelijk op een later moment. Daarnaast willen we toch stilstaan bij het einde van de Tweede Wereldoorlog en samen 75 jaar vrede en vrijheid vieren, in welke vorm dan ook.

Met vriendelijke groeten,
Team Gelderland Herdenkt – 75 jaar vrijheid

Zie voor de laatste stand van zaken:
gelderlandherdenkt.nl

**GELDERLAND
HERDENKT**

75 JAAR VRIJHEID

VRIJHEID VAN MENINGSUITING

PVV-leider Geert Wilders krijgt al jarenlang permanent bewaking vanwege ernstige bedreigingen. Steeds vaker hebben politici of journalisten (tijdelijk) bescherming nodig.

“Vrijheid van spreken en meningsuiting – overal in de wereld.” Franklin D. Roosevelt, 1941.

Je hoeft het nieuws maar te volgen om te weten dat de werkelijkheid anno 2020 anders is. Journalisten en politici verdwijnen om hun mening jaren achter de tralies, of erger nog, worden vermoord. De Nederlandse tak van mensenrechtenorganisatie Amnesty International maakt zich grote zorgen om de vrije meningsuiting in landen als Rusland, China, Turkije, Saoedi-Arabië en Indonesië. Maar ook in eigen land krijgen mensen met een uitgesproken mening te maken met haatmails en ernstige bedreigingen, zoals politici en journalisten. PVV-leider Geert Wilders wordt om die reden zelfs permanent beveiligd. Politicus Pim Fortuyn is in 2002 vanwege zijn mening vermoord.

VRIJHEID VAN GODSDIENST

In Nederland geldt sinds 1 augustus 2019 een verbod op het dragen van gezichtsbedekkende kleding in onder meer het openbaar vervoer en openbare gebouwen. Sommigen beschouwen het als een inbreuk op de godsdienstvrijheid.

“Vrijheid van elke persoon om god te aanbidden op zijn eigen manier – overal in de wereld.” Franklin D. Roosevelt, 1941.

Op veel plaatsen in de wereld worden mensen onderdrukt, niet alleen vanwege hun geloof, maar ook vanwege hun huidskleur, geslacht, herkomst of seksuele voorkeur. In een land als Myanmar worden de Rohingya vervolgd vanwege hun geloof en herkomst; in Indonesië geldt dat voor bepaalde groepen moslims, christenen en atheïsten. Het zijn maar enkele voorbeelden uit vele. In Nederland is de vrijheid van godsdienst bij wet geregeld, maar ook hier worden geloofsgroepen lastiggevallen. De discriminatie van Joden neemt toe, synagogen worden beklad - maar ook moskeeën, door islam-haters. Binnen de islamitische wereld bestaan spanningen tussen gematigde en strenggelovige moslims.

VRIJWARING VAN GEBREK

Bijna een miljoen Nederlanders leeft onder de armoedegrens. Velen zijn aangewezen op de voedselbank of andere vormen van hulp.

“Vrijwaring van gebrek, economische verstandhoudingen waardoor elk land in vreedstijd in staat is zijn inwoners een gezond leven te bieden - overal in de wereld.” Franklin D. Roosevelt, 1941.

Volgens de Verenigde Naties is het aantal mensen met honger is de laatste jaren toegenomen. In 2018 waren 821 miljoen mensen in de wereld ondervoed, ongeveer één op de negen. Oorlogen zijn vaak de oorzaak, zoals recent in Jemen, Somalië, Zuid-Soedan en Afghanistan. Maar klimaatverandering - met stijgende temperaturen, droogte en intense regenval - is de belangrijkste oorzaak van de stijging. In Nederland leefden in 2017 939.000 mensen onder de armoedegrens, aldus het Sociaal Cultureel Planbureau. Dat is 5,7 procent van de bevolking. Deze mensen hebben te weinig geld voor de basisbehoeften - voeding, kleding en wonen - naar Nederlandse maatstaf.

VRIJWARING VAN VREES

Beelden van kinderen op de puinhopen van het Syrische Aleppo gaan de wereld over, maar zij kunnen de oorlog niet stoppen.

“Vrijwaring van vrees, wereldwijde wapenreductie waardoor geen land in de gelegenheid zal zijn een daad van fysieke agressie te plegen tegen welke buur dan ook – overal in de wereld.” Franklin D. Roosevelt, 1941

Wapens zijn bepaald de wereld niet uit. Zie de jaarlijkse militaire parades in Moskou en Peking. Luister naar de oorlogstoriek van de Noord-Koreaanse leider Kim Jong-un en zijn Amerikaanse tegenhanger Donald Trump. En het blijft niet bij spierballentaal. Wereldwijd zijn er veel gewapende conflicten. Burgers mogen volgens internationale afspraak nooit het doelwit zijn, maar die regel wordt aan de lopende band geschonden. Enkele voorbeelden uit de rapporten van Amnesty International: vaatbommen op burgerdoelen in Syrië, moordpartijen in Irak, luchtaanvallen op burgers in Jemen, chemische wapens tegen de bevolking van Darfur.

De vier vrijheden

De Amerikaanse president

Franklin D. Roosevelt

benoemt op 6 januari 1941

vier essentiële menselijke

vrijheden:

- **vrijheid van meningsuiting**

- **vrijheid van godsdienst**

- **vrijwaring van gebrek**

- **vrijwaring van vrees**

Ze gaan de geschiedenis in als de *Four Freedoms*, de vier vrijheden. De Verenigde Staten gebruiken ze als rechtvaardiging voor hun deelname aan de Tweede Wereldoorlog. Hoe staat het met deze vrijheden in 2020?

Vrijheid, jij maakt het verschil!

'Vrijheid, jij maakt het verschil!' Met die woorden staat Wageningen, Stad der Bevrijding, stil bij 75 jaar vrede en vrijheid, ook nu die niet publiekelijk te vieren zijn. Wie wil, kan zich melden als 'verschilmaker'.

Wageningen is de Stad der Bevrijding. Hier werd op 5 mei 1945 de Duitse capitulatie getekend, waarmee in Nederland een einde kwam aan de Tweede Wereldoorlog. De organisatie Wageningen45 wil echter niet alleen terugkijken, maar ook vooruitblikken. De focus verschuift van 'de bevrijding' naar 'vrijheid', in de breedste zin van het woord: vrijheid van meningsuiting, vrijheid van godsdienst, vrijwaring van gebrek, vrijwaring van vrees en vrijheid van beweging. Hiermee komen de *Four Freedoms* van de Amerikaanse president Franklin D. Roosevelt, de vrijheden van de Verenigde Naties en de vrijheden van de Europese Unie bij elkaar.

Wageningen45: "Om dit goed te kunnen doen, gaan wij het begrip vrijheid verpersoonlijken, actueel maken, op een persoonlijk niveau. Vrijheid is niet iets abstracts, iets van een ander, iets in het verleden of de toekomst. Het heeft met iedereen te maken. Elke dag opnieuw."

Vandaar het thema voor 2020 en de komende jaren: 'Vrijheid, jij maakt het verschil!'

De stichting roept mensen op om 'verschilmaker' te worden, door uit te dragen welk verschil zij maken voor de vrijheid van een ander.

"Iedereen kan het verschil maken voor de vrijheid van een ander. Jij bent dus superbelangrijk! Bij jou thuis, in de straat, op school, in jouw stad of voor de wereld. Klein of groot, maar allemaal even belangrijk."

Wageningen45 noemt een aantal voorbeelden ter inspiratie:

- Ik maak het verschil door te luisteren naar wat een ander nodig heeft.
- Ik maak het verschil door een ander in zijn waarde te laten.
- Door het verhaal uit de oorlog van mijn oma door te vertellen maak ik het verschil.
- Ik laat een ander vrij, zodat hij zijn dromen waar kan maken.

Mensen kunnen zich aanmelden als 'verschilmaker' via de webpagina wageningen45.nl/verschil-maken/.

Het herdenkingsprogramma in Wageningen is ingrijpend veranderd vanwege de coronacrisis. In de nacht van 4 op 5 mei wordt het bevrijdingsvuur ontstoken en op Bevrijdingsdag zelf wordt stilgestaan bij de capitulatie van de Duitsers, 75 jaar geleden. In beide gevallen gebeurt dat zonder publiek. Via de televisie en de digitale platforms zijn de plechtigheden wel te volgen.

‘Mijn hele leven is vrijheid’

Wat betekent vrijheid voor jou? Presentatrice Emma Wortelboer (23) vindt het een moeilijke vraag. "Ik ben niet anders gewend, dus eigenlijk zou ik mijn hele leven vrijheid kunnen noemen."

Emma is ambassadeur van de Free Future-week in Nijmegen, die afgelopen februari duizenden jongeren uit heel Gelderland trok. Leerlingen reageerden er op acht stellingen over vrijheden; dit zijn enkele van hun antwoorden.

Tegenwoordig is iedereen heel snel beledigd. Schaf daarom de vrijheid van meningsuiting af!
"Iedereen moet gewoon zijn eigen mening kunnen uiten, maar dan wel zonder beledigend te zijn."

We moeten geen producten meer importeren uit landen die de mensenrechten niet respecteren.

"Aan de ene kant klinkt dat als een goed plan, maar aan de andere kant verdienen die mensen dan helemaal geen geld meer. Oftewel nog minder dan daarvoor."

Als de oorlog voorbij is, moeten vluchtelingen terug naar hun eigen land.

"Als een oorlog voorbij is, zou ik de grenzen dichtgooien voor mensen uit dat land. Maar vluchtelingen die hier al zijn, mogen wat mij betreft gewoon blijven."

Als je vanuit een ander land naar Nederland komt, moet je je eigen cultuur loslaten en je aanpassen.

"Ik ben het er mee eens dat ze zich aan moeten passen en moeten accepteren dat wij in Nederland anders zijn, maar zolang daardoor geen conflict ontstaat, mogen die mensen best hun eigen cultuur behouden."

Vrouwen krijgen minder betaald omdat mannen beter zijn in onderhandelen.

"Wat een onzin! Dat heeft echt niets met onderhandelen te maken, dat komt gewoon doordat men het vroeger normaal vond

dat mannen meer verdienden. Het wordt hoog tijd dat daar een eind aan komt."

Veiligheid van de staat is belangrijker dan de veiligheid van individuen.

"De veiligheid van individuen is belangrijker, want zonder individuen zou er geen staat zijn."

Als je pikante foto's naar iemand stuurt en diegene zet ze op het internet, is het je eigen schuld.

"Als je zo'n foto verstuurt, moet je je bewust zijn van de risico's. Als de foto wordt gedeeld, dan is dat eigen schuld dikke bult, maar het is natuurlijk wel respectloos."

Alle wc's moeten genderneutraal worden.

"Ik denk dat er gewoon overal drie soorten toiletten moeten komen: een damestoilet, een herentoilet en een genderneutraal toilet, dan is er ook geen discussie meer mogelijk."

Foto: Cees Beumer

Foto: Jaqueline van den Boom

Balanceren met rechten en vrijheden tijdens de Free Future-week in Nijmegen

Hectisch laatste oorlogsjaar

De Veluwe heeft tot het najaar van 1944 weinig te lijden onder de Tweede Wereldoorlog, uitzonderingen daargelaten. Zo is er de ontruiming van de Joodse psychiatrische inrichting Het Apeldoornsche Bosch in de nacht van 21 op 22 januari 1943. Bijna twaalfhonderd patiënten en vijftig personeelsleden worden opgepakt, naar Auschwitz gebracht en daar direct bij aankomst vermoord. En regelmatig storten er vliegtuigen neer in de luchtoorlog die Engelsen, Amerikanen en Duitsers boven Nederland uitvechten.

Direct na de deels mislukte operatie Market Garden, in september 1944, krijgt de Veluwe wel rechtstreeks met de Tweede Wereldoorlog te maken. Bij die operatie willen Amerikaanse, Engelse en Poolse troepen zich vanaf de Belgische grens een weg banen naar het IJsselmeer. Zo kunnen ze de Duitsers in het westen van ons land isoleren en ontstaat ten noorden van Arnhem een uitvalsbasis om Duitsland in te trekken. Tot en met Nijmegen gaat het goed, maar de geallieerden verliezen de slag om de Arnhemse Rijnbrug. Het zuiden van Nederland is goeddeels bevrijd, maar het gebied boven de grote rivieren blijft in Duitse handen.

Op 23 september 1944 beveelt de Duitse bezetter de bevolking van Arnhem en omgeving te evacueren. Zo denkt de Wehrmacht de stad beter te kunnen verdedigen bij nieuwe aanvallen van de geallieerden. Zo'n 95.000 inwoners van Arnhem moeten vertrekken, gevolgd door nog eens honderdduizend bewoners van de Veluwezoom tussen Wageningen en Velp en de Liemers. Een groot deel van deze mensen trekt richting Veluwe of Friesland, een ander deel naar de Achterhoek. Aanvankelijk denken de evacuees dat zij na een paar dagen weer naar huis kunnen, maar als snel blijkt dat een misrekening.

Foto: CODA

Drukte in de straten van Apeldoorn bij de doorkomst van de Canadezen.

De terugkeer is pas mogelijk na de bevrijding van de Duitse bezetting in april, mei 1945. Veel Arnhemmers kunnen zelfs niet eerder dan in juni, juli terug naar hun woonplaats, omdat het daar te gevaarlijk is vanwege de vele achtergebleven explosieven. Bij terugkeer treffen ze hun huizen leeggeplunderd aan - of erger, verwoest in het oorlogsgeweld.

met vlees aan te houden en buit te maken. De auto die ze in het donker aanhouden blijkt echter een BMW met daarin SS-officier Hans Rauter.

Hij raakt bij het daarop volgende vuurgevecht zwaargewond. Ook nu is de Duitse wraak genadeloos. Op 8 maart worden op de plek van de aanslag 117 mannen geëxecuteerd, elders in Nederland nog eens 117.

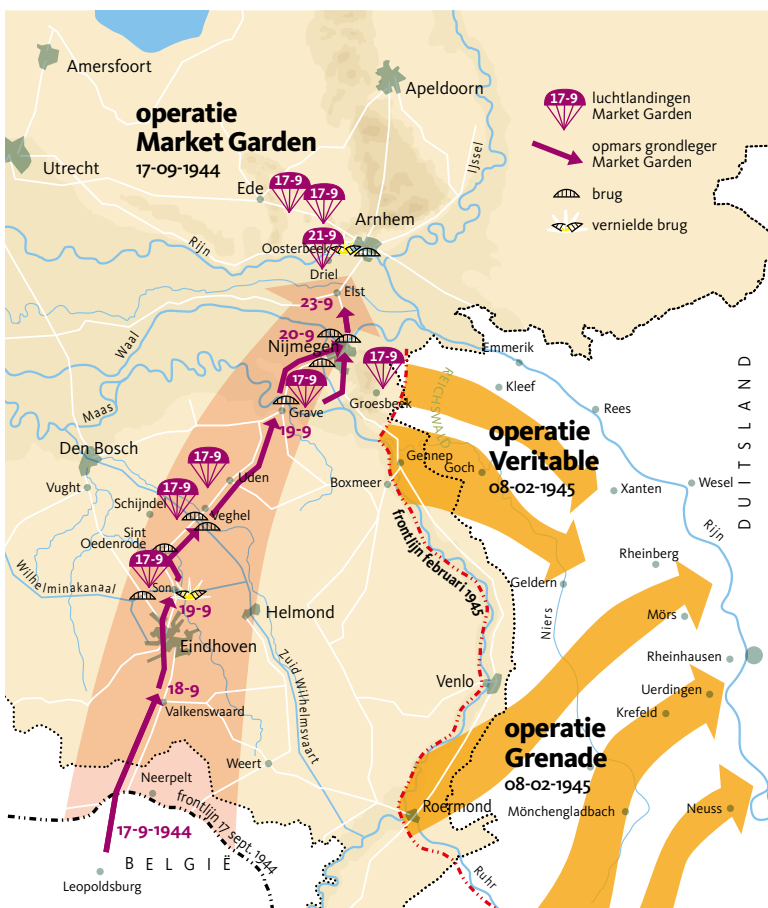
Na operatie Market Garden treden de Duitsers meedogenloos op bij elke vorm van verzet. In de nacht van 30 september op 1 oktober beschieten verzetslieden bij de Oldenallerbrug tussen Putten en Nijkerk een auto met Duitse officieren. Nog diezelfde dag legt een regiment Wehrmacht-soldaten een kordon om Putten. Op 2 oktober worden 660 mannen uit Putten afgevoerd naar concentratiekampen; 552 komen er om het leven.

In de nacht van 6 op 7 maart 1945 denken verzetslieden op de weg tussen Arnhem en Apeldoorn, bij Woeste Hoeve, een vrachtwagen

Foto: NIOD

De met kogels doorzeefde auto van Rauter.

17-9 Market Garden

evacuaties,
aanslagen en vergeldingseptember
194428-3 bevrijding Oost-
Nederland via de
Achterhoekapril
19455-5 capitulatie
Duitsers
in Nederland

mei

Foto: gemeentearchief Barneveld

Foto: Platform Militaire Historie Ede

Een vermoede
Duitse soldaat na
de slag om Otterlo.

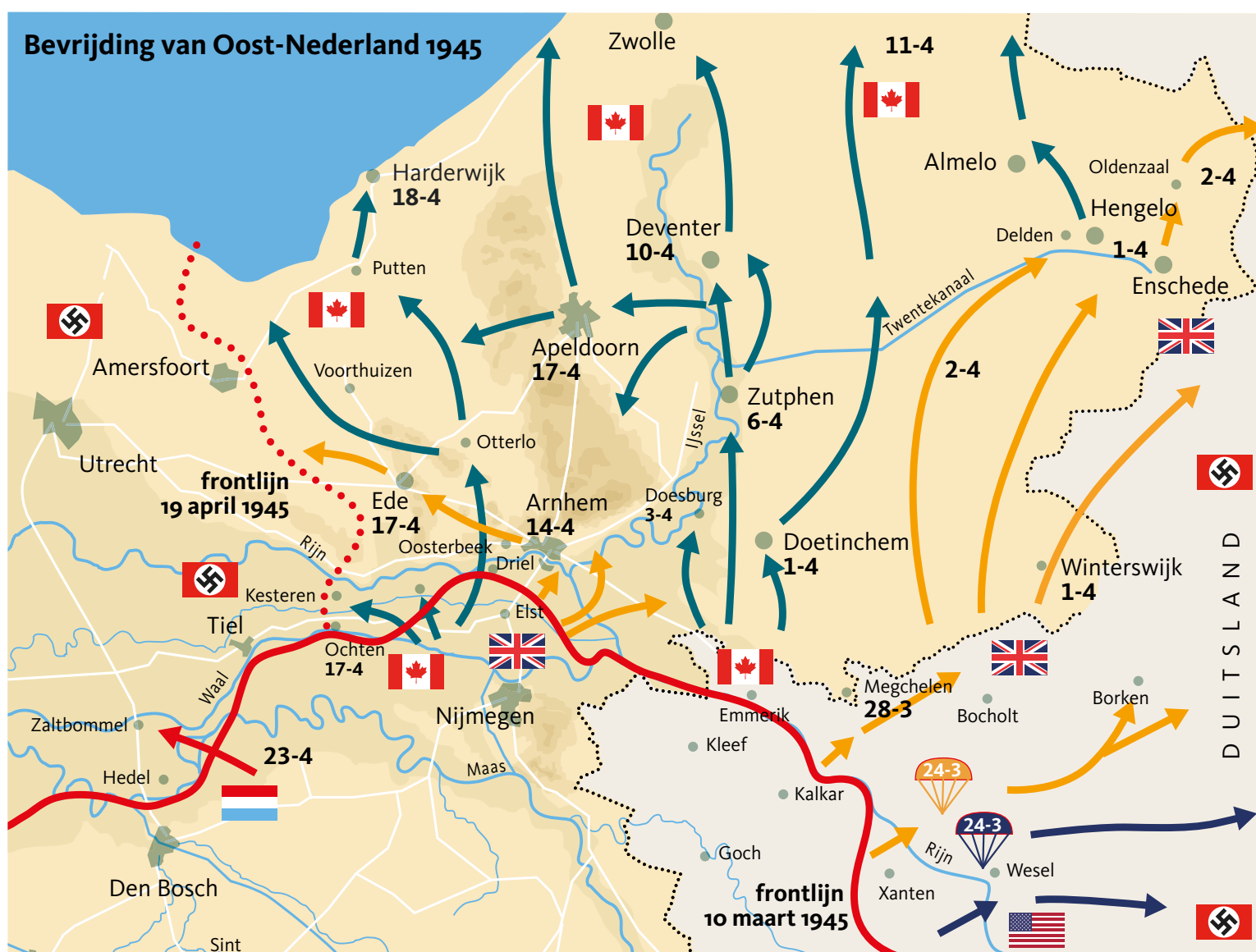
Iedereen wil op de foto met de bevrijders in de omgeving van Barneveld.

Aan het eind van die maand begint vanuit Duitsland en de Achterhoek de bevrijding van Nederland boven de rivieren door Canadese en Engelse troepen. Megchelen, op de grens tussen Duitsland en Nederland, is op 28 maart de eerste plaats die wordt bevrijd, al snel gevolgd door Dinxperlo en Doetinchem. Op 14 april wordt Arnhem bevrijd, op 17 april Ede en Apeldoorn, een dag later Harderwijk. De Canadese tanks en pantserwagens worden op hun zegetocht hartstochtelijk toegejuicht door een geestdriftige bevolking van Barneveld en andere plaatsen op de Veluwe. Iedereen wil met de bevrijders op de foto.

Helemaal zonder slag en stoot gaat de bevrijding van dit gebied niet. Op 17 april zijn er zware gevechten in en rond Voorthuizen. Een deel van het dorp wordt verwoest. Op de vroege ochtend van diezelfde dag vindt bij Otterlo een gevecht plaats tussen Canadese tanks en Duitse infanteristen. Aan Duitse zijde vallen zo'n driehonderd doden en gewonden, er sneuvelen vijftig Canadezen. Het is één van de laatste gewelddadige confrontaties tussen Duitsers en geallieerden in Nederland.

Apeldoorn valt vrijwel zonder geweld in geallieerde handen, dankzij het Apeldoornse verzet. In de nacht van 16 op 17 april benaderen leden van de ondergrondse Duitse militairen, die de opdracht hebben gekregen de Deventerbrug over het Apeldoorns Kanaal op te blazen bij een Canadese aanval. Zij weten hen ervan te overtuigen dat zij zich beter kunnen overgeven. Twee verzetsmensen steken het kanaal over om de Canadezen te vertellen dat de Duitsers weg zijn en een beschieting van Apeldoorn

niet meer nodig is. Ze spreken een sein af ten teken dat de stad veilig is. Als het verzet bij dageraad drie lichtkogels afschiet, starten de Canadezen hun tanks, jeeps en vrachtwagens en rijden zonder weerstand Apeldoorn binnen. Daar maken ze korte metten met de laatste Duitse sluipschutters. De bevolking van de Veluwe plaats is uitzinnig van vreugde. De straten raken verstopt bij de doorkomst van de geallieerde troepen, de vlaggen hangen uit. De bevrijding is daar.

Canadese tanks
zijn aangekomen
bij de haven van
Harderwijk.

Foto: Stedsmuseum Harderwijk

Arnhemmers de dupe ná de Slag

Zeg 'Arnhem' en 'Tweede Wereldoorlog' en je komt al gauw uit op de Slag om Arnhem in september 1944. Maar voor de stad en haar inwoners begint de echte ellende pas ná die slag. De hele stadsbevolking moet evacueren. Bij terugkeer in de zomer van 1945 vinden de Arnhemmers hun huizen geplunderd en hun stad verwoest.

De Slag om Arnhem duurt in september 1944 maar een paar dagen. Op zondag 17 september, de eerste dag van de slag, weten enkele honderden Engelse parachutisten de Arnhemse Rijnbrug te veroveren. Op donderdag 21 september moeten ze die weer uit handen geven, omdat de Duitsers de stad weten af te sluiten voor Britse versterkingen uit de richting Oosterbeek. Bovendien komen de uit het zuiden optrekkende geallieerden niet verder dan de Betuwe.

Het gebied tussen Waal en Rijn vormt van september 1944 tot half april 1945 de frontlinie tussen de geallieerden in het bevrijde zuiden van ons land en de Duitsers, die Nederland boven de rivieren in handen hebben.

Op 23 september bevelen de Duitsers de bijna tweehonderdduizend inwoners van Arnhem en omgeving te evacueren. Later in het najaar moeten ook de 32.000 inwoners van de Betuwe vertrekken. Op 2 december zetten de Duitsers dit gebied onder water, om zo hun verdedigingslinie uit te breiden. De evacués uit Arnhem, de Veluwezoom en de Betuwe kunnen pas na het einde van de oorlog, in mei 1945, terug naar hun vertrouwde omgeving.

Als de eerste Arnhemmers terugkeren naar hun woonplaats, is die voor een groot deel verwoest. In de laatste fase van de oorlog lag de Rijnstad onder zwaar

geallieerd artillerievuur. Dat richtte meer schade aan dan de Slag om Arnhem in september 1944. Veel inwoners kunnen pas in juni, juli naar hun huis. Of naar wat daarvan nog over is. De Duitsers hebben na de evacuatie de stad systematisch leeggeroofd. Huis voor huis, straat voor straat. Alles wat maar enigszins bruikbaar is, voeren ze af naar Duitsland.

Een journalist schrijft in juli 1945 in dagblad NRC over Arnhem: 'Toen de eersten er terug keerden, was die zo gehavende stad nog onbewoond, leeg, dood. ... Er waren

Foto: Gelders Archief

De Eusebiuskerk wordt hét symbool van het verwoeste Arnhem.

geen mensen en geen dieren, ja, zelfs mussen waren er uit weg gevlogen. Zij konden er immers niets meer van hun gading vinden.'

Als het gemeentebestuur van Arnhem in 1949 de balans opmaakt van de oorlogsschade, telt het lijstje 2559 verwoeste woningen. Nog

eens 948 zijn er zwaar beschadigd, 19.853 licht. Slechts 145 huizen zijn ongeschonden. Op de lijst staan ook 627 totaal verwoeste bedrijven, 38 kantoren, 21 scholen, 13 ziekenhuizen en sanatoria en 44 openbare gebouwen. De totale schade aan gebouwen wordt geraamd op ruim 29 miljoen gulden, omgerekend naar nu zo'n 170 miljoen euro.

De historische binnenstad van Arnhem ligt voor een groot deel in puin. Monumentale gebouwen zijn zwaar beschadigd, de Eusebiuskerk voorop, maar ook de Walburgiskerk, de Waalse Kerk, het Waaggebouw en de Sabelspoort. Volgens een schatting van kort na de oorlog keren ongeveer drieduizend Arnhemmers door overlijden niet terug uit de evacuatie. Dat aantal wordt later bijgesteld tot zo'n tweeduizend, van wie de meesten overigens een natuurlijke dood zijn gestorven. De Arnhemmers die wel terugkeren, rest niets anders dan uithuilen en opnieuw beginnen. Het puinruimen duurt vele jaren; de wederopbouw van Arnhem is pas in 1964 voltooid.

Foto: Gelders Archief

De verwoeste Arnhemse Bakkerstraat in 1945.

Vóór Ahmed Marcouch burgemeester van Arnhem werd, wist hij niet dat de Slag om Arnhem nog steeds zo'n grote rol speelt in stad en omgeving. "Maar ik merkte het snel. Wat ik van september 1944 afwist, was het eerste wat me hier op straat gevraagd werd. Ik had erover gelezen en de film 'A Bridge too Far' gezien, maar besefte niet dat het nog zo leeft."

Marcouch:

'Er zijn enorme offers gebracht'

Slag om Arnhem verdient meer aandacht

het onderwijs aandacht aan te blijven geven. Vrijheid is geen vanzelfsprekendheid, je moet er continu voor werken."

Daarom vindt Marcouch het belangrijk om jongeren betrokken te houden en steeds te kijken naar wat aansluit op hun beleavingswereld. "Je moet nieuwe manieren vinden om de betekenis groot te houden." Hij verwijst naar Airborne at the Bridge, de Arnhemse vestiging van het Airborne Museum. Hier waren vorig jaar foto's te zien van vluchtelingen die vanuit Syrië in Griekenland waren aangekomen.

"Die foto's komen overeen met de beelden van de evacuatie in 1944. Het enige verschil is dat de foto's van nu in kleur zijn en die van 1944 zwart-wit. Maar je ziet dezelfde uitdrukking op de gezichten, de blik in de ogen. Vluchten, in de hoop meer veiligheid te vinden."

Hij haalt ook de herinneringsmaaltijden aan die afgelopen september in verschillende Arnhemse wijken gehouden zijn. "Daar schoven mensen aan om met elkaar te spreken over vrijheid en veiligheid. Mensen die de oorlog hebben meegemaakt, mensen van na de oorlog, nieuwe Nederlanders. Daar kwamen inspirerende gesprekken uit voort."

In het onderwijs moeten oorlog en vrijheid dan ook een plek houden. "In vakken als geschiedenis, maatschappijleer en burgerschap. Je moet kinderen leren zelfstandig na te denken, kritische vragen te stellen en verantwoordelijkheid te nemen."

Want vrijheid is nooit 'klaar'. Ook in Nederland voelt niet iedereen zich veilig om zichzelf te zijn of om de eigen mening te geven. Nog steeds worden mensen bedreigd vanwege hun godsdienstige overtuiging, seksuele geaardheid of opvattingen. Marcouch: "Ik zie Nederland als een heel veilig land, zeker in de context van de wereld waarin we leven. Hier hoeven wij niet voor alles te strijden en kunnen we onbekommerd voor onze mening uitkomen. Er zijn landen waar je wel tien keer moet nadenken voor je dat doet."

Maar: "Ik zie dat mensen in de lhbt-gemeenschap (lesbische vrouwen, homoseksuele mannen, biseksuelen en transgenders, red.) bang zijn om zichzelf te zijn. Dat ze voorzichtig zijn als ze naar buiten gaan en eerst een paar keer om zich heen kijken of er geen bedreigingen zijn. Ik zie ook dat cartoonisten zichzelf beperken omdat ze anders bedreigd worden. Dat is niet goed. Ik zou willen dat daarin verandering komt, dat mensen fatsoenlijker met elkaar omgaan. Ook op sociale media. Jij mag je eigen mening hebben, de ander mag dat met evenveel recht. Dat is de kunst van vrijheid koesteren."

"Vanaf begin september zie je hier overal Airbornevlaggen en -symbolen. Het is een periode waarin we de helden herdenken en ons laten inspireren. Ik vind het prachtig te zien hoe 30.000 mensen bij de voorstelling 'Bridge to Liberation' doodstil staan te kijken en luisteren."

Toch krijgt de Slag om Arnhem volgens hem in Nederland onvoldoende aandacht. "Internationaal wordt de betekenis erkend, maar hier is dat minder. Terwijl het geen lokale slag was, maar een belangrijk onderdeel van de bevrijding van Europa. Mensen hebben hier enorme offers gebracht. Denk aan de evacuatie van Arnhemmers en anderen. Aan de Hongerwinter die volgde omdat het niet lukte. De impact is groot."

Hoe anders is dan onze tijd. Marcouch: "We leven nu 75 jaar in vrijheid. Het is bijna ongekend dat we zo lang geen oorlog in onze regio hebben gehad. Het is goed om terug te kijken zonder te blijven hangen in pijn. Zoals de veteranen zeggen: 'Koester de vrijheid en geniet van het leven.' Vrijheid koesteren is ieders opdracht. Het begint in je eigen portiek."

Marcouch weet waarover hij spreekt. Hij werd geboren in Marokko en woonde er tot zijn tiende. Daarna kwam hij met zijn moeder, broers en zussen naar Nederland, waar zijn vader al woonde. "In Marokko kun je niet alles doen en zeggen wat je wilt. In Nederland wel. Als je censuur hebt meegemaakt, voel je des te meer hoe fijn het is om in vrijheid te mogen leven. Als wij naar Marokko gingen, vond mijn vader het prachtig dat je grenzeloos heel Europa door kon. Pas in Marokko kwamen we de eerste slagboom tegen."

Hij vervolgt: "Vrijheid betekent dat we in veiligheid voluit onszelf kunnen zijn. Wij kunnen onze creativiteit de ruimte geven, zonder ons te hoeven verstoppen. Dat draagt bij aan een menswaardig leven. Het is belangrijk om te beseffen dat dit niet vanzelfsprekend is."

Dat kan niet zonder terug te blikken. "Dan realiseren we ons dat mensen zich in het verleden hebben ingezet voor onze vrijheid. Dit besef brengt met zich mee dat we ons verantwoordelijk voelen voor het behoud van onze vrijheid. Vrijheid is een recht, maar ook de opdracht ervoor te zorgen dat een ander eveneens in vrijheid kan leven. Daarom is het van belang om er in

Burgemeester Marcouch:
"Vrijheid is geen vanzelfsprekendheid, je moet er continu voor werken."

Genieten van een herrezen stad

Foto: Gerard Burgers

Bevrijdingsdag 1945 in Arnhem: de grotendeels verlaten stad is zwaar beschadigd. De Slag om Arnhem in september 1944 treft vooral het centrum. De Eusebiuskerk ligt grotendeels in brokken en moet zo goed als herbouwd worden, vele andere panden zijn niet meer te redden. In de jaren die volgen verrijst uit de puinhopen iets nieuws: de wederopbouw. Niet altijd even mooi, maar de waardering groeit de laatste jaren.

Roger Crols voor het provinciehuis. Links het nieuwe gedeelte.

Architectuurhistoricus Roger Crols van het Gelders Genootschap, adviesorganisatie voor ruimtelijke kwaliteit, is een groot kenner en liefhebber van de wederopbouwarchitectuur. In het centrum van Arnhem geniet hij met volle teugen, zo blijkt uit een wandeling in die omgeving.

We staan bij het provinciehuis aan de Markt in Arnhem. Crols wijst naar de bakstenen wand aan de voorkant van het gebouw. "Kijk eens wat een details. Die geven

het gebouw zo'n rijkdom. Daarom waarderen mensen het. Als je goed kijkt, zie je telkens nieuwe dingen. Dat maakt het zo interessant."

Naast het provinciehuis treffen we het voormalige pand van het Gelders Archief, het Paleis van Justitie, het stadhuis van Arnhem, de Eusebiuskerk en een hele rij panden met horeca en winkels beneden en woningen boven.

"De gebouwen uit de eerste helft van de jaren vijftig zijn vaak gebouwd in de stijl van de Delftse school. Dat zijn de meer traditionele panden", zegt Crols. "Daarnaast kom je ook de moderne bouwstijl tegen, of mengvormen daarvan." Voorbeeld van de moderne bouwstijl is het in de jaren zestig neergezette Paleis van Justitie, met veel glas, staal en beton.

Crols vertelt dat Arnhem eerst volgens het oude stratenplan herbouwd zou worden. "Dat idee lieten de stedenbouwkundigen varen omdat duidelijk werd dat er bredere wegen nodig waren voor het toenemende verkeer in de binnenstad. Ze kozen een heel andere opzet: minder gesloten bouwblokken, veel meer openheid."

Het provinciehuis is niet alleen interessant vanwege de vele details en kunst, maar ook door de bijzondere vermenging van traditionele en moderne bouwstijlen. "Dat wordt de shake-hands-architectuur genoemd", zegt Crols. Oud en nieuw reiken elkaar de hand. Deze architectuur combineert bijvoorbeeld traditionele baksteengevels met moderne materialen als staal en beton.

De architectuurhistoricus kan ook de jongste aanbouw van het provinciehuis wel waarderen. "Het is heel zorgvuldig gedaan. Door de vormgeving zorgt het voor een natuurlijke overgang van het provinciehuis naar het andere, later gebouwde pand aan de Markt. Het harmonieert. Ik vind het heel geslaagd."

Ook in de Eusebiuskerk zie je vermenging van oud en nieuw. "Als je door je ooghalen naar de kerk kijkt, zie je een middeleeuws beeld. Maar er zijn nieuwe constructies toegepast en moderne details toegevoegd. Zoals bijvoorbeeld Disneybeelden, hoog in het gebouw. Door dit alles vertelt de kerk een verhaal."

De wederopbouwarchitectuur werd tot de eeuwwisseling niet altijd als fraai gezien. Daar is inmiddels verandering in gekomen. Belangrijke panden uit de naoorlogse tijd zijn gepromoveerd tot rijksmonument. Crols: "Nu zijn de gemeenten aan zet. In de Arnhemse binnenstad zijn veel panden gemeentelijk monument geworden, maar elders in de stad zijn ze nog niet beschermd." En dan gaat het niet alleen om mooie panden. "Het zijn ook gebouwen die mede de identiteit van je gemeente bepalen. Zie winkelcentrum Presikhaaf, geopend in 1965. Dat is waardevol erfgoed uit die periode. Het is een iconisch gebouw, toen een van de eerste overdekte winkelcentra in de wereld. Mensen kwamen van heinde en verre om het te zien. Of alle waardevolle panden uit de jaren vijftig en zestig mooi genoeg zijn om te beschermen? Ik antwoord met het motto van een tentoonstelling over wederopbouwarchitectuur: lelijk is geen argument."

Meer informatie:
geldersgenootschap.nl

De leerlingen van de mulo worden in Wageningen na de oorlog met een truck naar school gebracht. Corrie staat er zelf niet op.

Corrie op Bevrijdingsdag in 1946, samen op de foto met groenteboer Van Dijk.

Foto: Kees Jansen

Beelden van vluchtelingen roepen gevoel van toen terug

Als Corrie Nijland-Gerritsen (90) actuele beelden ziet van vluchtelingen die huis en haard moeten achterlaten, krijgt ze een naar gevoel. Het doet haar denken aan de evacuatie in 1944, toen ze met vader, moeder, broer en zussen Heelsum moest verlaten. “Je loopt en loopt en loopt. Ik voel het meteen weer.”

Corrie Nijland-Gerritsen nu.

Corrie is 15 jaar oud als op zondag 17 september 1944 de Slag om Arnhem begint. Parachutisten en gliders landen in de omgeving en er vallen bommen op Wolfheze. “Het was onder kerktijd”, zegt ze. “Je hoorde dat er wat aan de hand was. Er kwamen heel veel vliegtuigen over.” Nadien trekt een Joodse ‘oom’ uit het zwaar getroffen Wolfheze in, net als bekenden uit Heveadorp.

Het gezin Gerritsen woont dan aan de Utrechtseweg, in het centrum van Heelsum. Corries vader is er directeur van het postkantoor. Lang gaat het leven er ook in bezettingstijd z’n gangetje. De kinderen gaan gewoon naar school, Corrie naar de mulo in Wageningen. “We kwamen onderweg weleens Duitsers tegen, maar daar hadden we geen last van. Ze lieten je met rust, daar waren ze streng op.” Wel laat de oorlog zich steeds meer voelen. Er is minder voedsel en er verdwijnen mensen. “Opeens waren ze weg. Opgepakt en dan hoorde je niets meer van ze.”

Die zondag in 1944 is het gedaan met de relatieve rust. Heelsum ligt

een kilometer of tien van Arnhem en maakt deel uit van het strijd-toneel. “De Engelsen zaten aan de noordkant van het dorp, de Duitsers aan de andere kant. De watertoren werd als uitkijkpost gebruikt, ik weet niet meer door wie. Ik durfde niet naar buiten te kijken. Echt bang was ik niet, maar je wist niet wat er allemaal gebeurde.” Na enkele dagen oorlogsgeweld komt het Duitse bevel om de huizen te verlaten. “Ik had een tas of koffer met het hoognodige klaar staan”, vertelt Corrie. “Wat je meeneemt? Wat kleren, sieraden, papieren en eten. Verder niets. Mijn vader had een postkar waarop we onze spullen zetten, zo gingen we te voet in de richting van Bennekom.”

Bij de uittocht komen enkele Heelsummers om het leven door een granaatinslag. “Ik weet niet meer precies hoe we reageerden. De spanningen waren te groot om na te denken. Je kunt het niet begripen als je het niet hebt meegemaakt. Iedereen loopt in een grote lange stoet. Je loopt, loopt en loopt. Als ik nu beelden van vluchtelingen

zie, voel ik dat in mijn lijf. En dat is geen fijn gevoel.”

Het gezin arriveert in Ede, waar het overnacht in een school. “Ik sliep op de grond en werd ’s ochtends wakker met pijn in mijn rug. Vervolgens gingen we naar Renswoude, waar we een verlaten huis kregen toegewezen. Dat was van een man geweest die in het verzet zat.” Vader Gerritsen gaat overdag de boer op om voor eten te zorgen, de kinderen brengen de dag vaak spelend door. “Maar ook daar zagen we de vliegtuigen overkomen en waren er razzia’s.”

Van de Duitsers krijgen ze toestemming om in Heelsum bezittingen op te halen. “Ik ging er met mijn vader op de fiets naar toe. Het was een wildernis. Deuren en ramen stonden open. Bij ons was van alles gestolen. Waarschijnlijk door mensen die hier te werk waren gesteld en eten zochten. Dat snap ik, niet dat ze een schilderij uit de lijst hadden gesneden.” De achtergelaten emmers met wasgoed staan er nog wel. “Die stonken echt”, herinnert Corrie zich.

Na een paar verhuizingen binnen Renswoude belandt de familie Ger-

ritsen bij de boerenfamilie Bos. Hier blijft het gezin vrijwel tot het einde van de oorlog. Het schept een band voor het leven. “Mijn vader en moeder hebben altijd contact gehouden. Van hun zoon krijg ik altijd nog een nieuwjaarskaart.”

De Heelsumse leert in de oorlogstijd veel dingen. “Dat je altijd moet opletten wat je zegt tegen iemand. En dat het geloof mijn vaste burcht is. Mensen zeggen wel dat je in nood leert bidden en dat is zo. Mensen hebben behoefte aan houvast.” En hoe was dan de bevrijding? Corrie glundert: “We kregen chocolade en witbrood met kaas. Ik heb nooit meer zulk lekker brood gegeten.”

Foto: Wageningen45

Bevrijdingsdag Wageningen gaat virtueel

Wageningen, 4 en 5 mei 2020. Exact om middernacht wordt het bevrijdingsvuur ontstoken dat honderden hardlopers uitdragen over heel Nederland. In de ochtend is er een plechtig defilé met veteranen, hoogwaardigheidsbekleders en andere genodigden uit vele landen. 's Middags en 's avonds zien we een bomvolle stad met jongeren, die komen voor artiesten die ieder op hun manier de boodschap van de vrijheid uitdragen.

Het fameuze Hotel De Wereld met op de voorgrond het Nationaal Bevrijdingsmonument.

Zó was het bedoeld en voorbereid. 5 mei 2020, de herdenking van de van de Duitse capitulatie 75 jaar eerder in Wageningen, Stad der Bevrijding. En daardoor het middelpunt van de landelijke jubileumviering van het einde van de Tweede Wereldoorlog in dit deel van het koninkrijk. Het Wagenings bevrijdingsevenement zou ook één van de hoogtepunten vormen van het programma 'Gelderland Herdenkt – 75 jaar vrijheid'.

Maar het coronavirus zorgt ook hier voor roet in het eten. De geplande plechtig- en feestelijkheden, waaraan maanden is gewerkt, kunnen niet doorgaan: publieks-evenementen zijn tot zeker 1 juni verboden.

In Wageningen wordt nu hard gewerkt aan een alternatief programma. Het ontsteken van het bevrijdingsvuur rond middernacht gaat door, de herdenking van de capitulatie 75 jaar

geleden ook. Maar dan zonder publiek. Dat wil zeggen, zonder publiek ter plaatse. De organisatie hoopt via televisie en de online-platforms alsnog veel mensen bij het programma te betrekken, om 75 jaar vrede en vrijheid te vieren en het bevrijdingsvuur virtueel rond te dragen.

KIJK OP
WAGENINGEN45.NL
VOOR HET
ACTUELE
PROGRAMMA

Foto: Herman Stöver

Winter 1944/1945. Terwijl Nederland ten zuiden van de grote rivieren is bevrijd, verhongert de stadsbevolking in het westen. Voedseltransporten voorkomen in 1945 grotere ellende. Wageningen speelt in deze omvangrijke operatie Faust een sleutelrol.

Voedsel voor het hongerende Westen

Het verhaal van operatie Faust: terwijl de Hongerwinter steeds meer slachtoffers eist, lukt het de geallieerden nog niet door te stoten tot boven de grote rivieren. De bevrijdingslegers geven voorrang aan de verovering van het Ruhrgebied en Berlijn, boven de bevrijding van westelijk Nederland. Pas in het voorjaar van 1945 breken de Canadezen vanuit Duitsland door naar de Achterhoek.

Niet zonder reden, aldus Theo Guiking, medewerker van het door vrijwilligers gerunde Museum Casteelse Poort in Wageningen. "Een eerdere opmars zou volgens de geallieerden te veel slachtoffers eisen onder militairen en burgers. Maar daardoor dreigt het gevaar dat hulp voor een deel van de hongerende bevolking te laat komt. De Neder-

landse regering in ballingschap dringt dan ook aan op haast."

Hieraan geven de geallieerden gehoor. Eerst zijn er voedseldroppings uit vliegtuigen, maar die zetten te weinig zoden aan de dijk. Wegtransporten moeten de operatie versnellen. Met – nog even, het is al mei 1945 – een groot obstakel: de konvooien moeten door bevrijd én bezet gebied rijden.

Tijdens een voedselconferentie in Achterveld (bij Leusden) komen de strijdende partijen overeen dat Canadese trucks het voedsel zullen brengen. Wel stellen de Duitsers de voorwaarde dat de voertuigen niet bestuurd worden door militairen. "Vanuit legerdepots bij Den Bosch wordt het voedsel eerst naar opslagplaatsen bij Nijmegen en Ede gebracht, voordat het naar

Wageningen wordt vervoerd", vertelt Guiking. "Van daaruit gaat het tussen 2 en 10 mei verder met trucks van het Canadese leger, bestuurd door Nederlandse vrijwilligers. Per dag wordt 1000 ton vervoerd."

Guiking toont een historisch filmpje van operatie Faust. "Een boerderij in De Nude, in een neutraal verklaard gebied tussen het nog bezette Rhenen en het al bevrijde Wageningen, is het overslagpunt en tevens zenuwcentrum van de gecompliceerde logistieke operatie. Een bewoonster heeft na de oorlog verteld dat het huis vol lag met telefoonkabels", weet hij uit overlevering.

Na controle door de Duitsers worden de blikken voedsel weer ingeladen, de voertuigen voorzien van witte vlaggen. Ze rijden naar Utrecht voor verdere distributie.

Terwijl de transporten volop gaande zijn, komt het bericht dat de Duitse legers in Noordwest-Europa op 4 mei capituleren. Er moet dan nog worden uitgewerkt wat dit betekent voor de overgave van de Duitse troepen in het nog bezette deel van Nederland. En omdat de Canadese en Duitse bobo's toch al in de buurt van Wageningen zijn, ligt die plaats voor de hand voor dat overleg op 5 mei.

Foto: Rein Heij

Foto's: Archief gemeente Wageningen, Rein Heij

Bram Goudkuil van Keep Them Rolling: "Operatie Faust maakt duidelijk dat vriend en vijand uiteindelijk mensen waren, bereid tot samenwerking." En Theo Guiking zegt stellig: "Zonder de voedseltransporten zou Wageningen niet de 'Stad der Bevrijding' zijn."

Casteelsepoort.nl

De mythe van Zweeds wittebrood

Operatie Faust is minder bekend dan de operaties 'Manna' (Brits) en 'Chowhound' (Amerikaans), waarbij 'Zweedse wittebroden' midden in de Hongerwinter aan kleine parachutes uit de hemel zouden zijn gevallen. Velen herinnerden zich zelfs de heerlijke smaak en geur van het brood. Dat kwam echter niet uit de lucht vallen, maar van de eigen bakker. Het meel ervoor was vanuit Delfzijl aangevoerd door het Rode Kruis, geleverd door het neutrale Zweden. Vermoedelijk versmolten de herinneringen met die aan de voedseldroppings van april en mei 1945, die voor een deel van Nederland het einde van de oorlog aankondigden. De Engelsen startten op 28 april met voedsel afwerpen boven bezet Nederland. Op 30 april kwamen Duitsers en geallieerden in Achterveld overeen dat de Duitsers niet op de vliegtuigen met voedsel zouden vuren.

Bram en Johan Goudkuil zijn gefascineerd door de operatie Faust en proberen de herinnering daaraan in stand te houden. Met originele voertuigen, voedselkistjes en uniformen.

Een herinneringstocht op 5 mei is vanwege corona tot nader order uitgesteld.

Foto: Erik van 't Hullenaar

Monumenten van wederopbouw

Na de bevrijding is Arnhem een dode stad. Verwoest en zonder bewoners, want die zijn geëvacueerd. Onder leiding van burgemeester Chris Matser begint de wederopbouw. Arnhem krijgt een nieuw hart. Veel panden uit die tijd zijn nu zelf monument. Ze vertellen het verhaal van een stad die hoopvol overeind komt.

8 De Drie Gasthuizen

In de jaren 1951-1952 verrijst op de hoek van de Dalweg en de Rosendaalseweg een complex bejaardenwoningen. Architect Gerrit Feenstra streeft naar zorgvuldige inpassing in de omgeving. Die is groen aan de kant van de Dalweg, stedelijk aan de Rosendaalseweg. Hoewel modern opgezet, verleent de afwijkende entree een klassiek accent, versterkt door de klok in de gevel. Na latere verbouwingen en uitbreidingen biedt het complex nu onderdak aan honderddertig woonzorgeenheden.

oorlogsschade

gesloopt, in het kader van de wederopbouw

eerste naoorlogse gebouwen die er in 1946/47 stonden.

7 AKU-fontein

In 1961 zet de Algemene Kunstzijde Unie (AKU) haar vijftigjarig jubileum kracht bij met een geschenk aan Arnheims burgerij: de AKU-fontein op het Gele Rijdersplein. Kunstenaar Shinkichi Tajiri en architect Henk Brouwer creëren een samenhangend geheel. Het bestaat uit een vijver met fontein, een zuil met de sculptuur ‘Explosieve krachten van de natuur’, en daarachter een pergola. In 2017 krijgt het geheel als ‘monument van de wederopbouw’ een plaats op de Rijksmonumentenlijst.

Arnhem schrijft in 1953 een prijsvraag uit voor een nieuw stadhuis. Winnaar John Konijnenburg ontwerpt ‘Spazio’, een verwijzing naar de ligging tussen Eusebiuskerk en Sint-Walburgiskerk. Het gebouw verbeeldt de zege van vrijheid en democratie over naziterreur. De bouwstart versterkt die symboliek. Vier jongeren leggen 18 september 1964 de eerste steen. Ze zijn geboren op 17 september 1944, de eerste dag van de Slag om Arnhem. Ze ronden de cirkel; de oorlog is voorbij.

1 Stadhuis

2

6 Rodenburgstraat

Directeur Gemeentewerken J.P. van Muijlwijk trekt na de Bevrijding nieuwe lijnen over de historische plattegrond. Hij tekent straten in die eerder niet hebben bestaan, zoals de Looierstraat en de Rodenburgstraat. In de laatstgenoemde straat, die zelf alweer op de schop is gegaan, is het bouwblok op de foto nog herkenbaar. Degelijke wederopbouwarchitectuur, misschien wat eentonig. Wie langer kijkt, ziet het ritme van baksteen, trappenhuisen en balkons. En dan is het verre van saai.

Architect H.G.J. Schelling tekent een station van beton en prefab-elementen. Bij de opening, op 8 mei 1954, spreekt burgemeester Matser van 'een station van karakter, doelmatigheid en service.' Toch klinkt kritiek: dit bouwwerk is te bescheiden, het verdwijnt in zijn omgeving. Vandaar de bijnaam 'Het wachthuisje'. Zo'n veertig jaar later begint de discussie over een nieuw station. Dat gaat in 2015 open als station Arnhem Centraal.

2 Station Arnhem

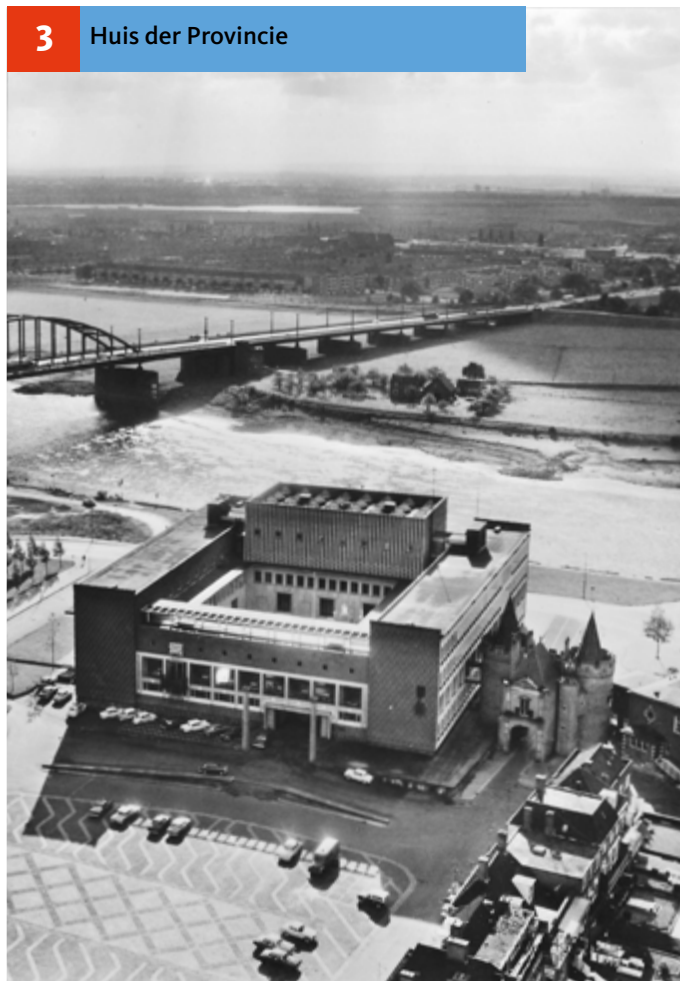

5 Gele Riddersplein

Meer dan een eeuw resideren de Gele Ridders, onderdeel van de artillerie, in de Willemskazerne. Deze wordt verwoest tijdens de Slag om Arnhem, net als het naastgelegen hotel Royal. De uitbaters hiervan bouwen een nieuw hotel in eigentijdse stijl. Maar de kazerne wijkt voor een met wederopbouwarchitectuur omzoomd plein. Om de historie levend te houden, krijgt het de naam van zijn oorspronkelijke bewoners: de Gele Ridders.

Voor zijn nieuwe Huis der Provincie geeft Gelderland een wensenlijst mee. De provincie wil veel glas. Iedereen moet kunnen zien wat er gebeurt: dat is democratie. Bouwmeester J. Vegter houdt zich aan de opdracht en schakelt veel kunstenaars in. Het resultaat, geopend door koningin Juliana in 1954, is echter ook imponerend. De latere uitbreiding brengt meer transparantie. In de voetsporen van zijn grootmoeder opent koning Willem-Alexander het vernieuwde provinciehuis in 2017.

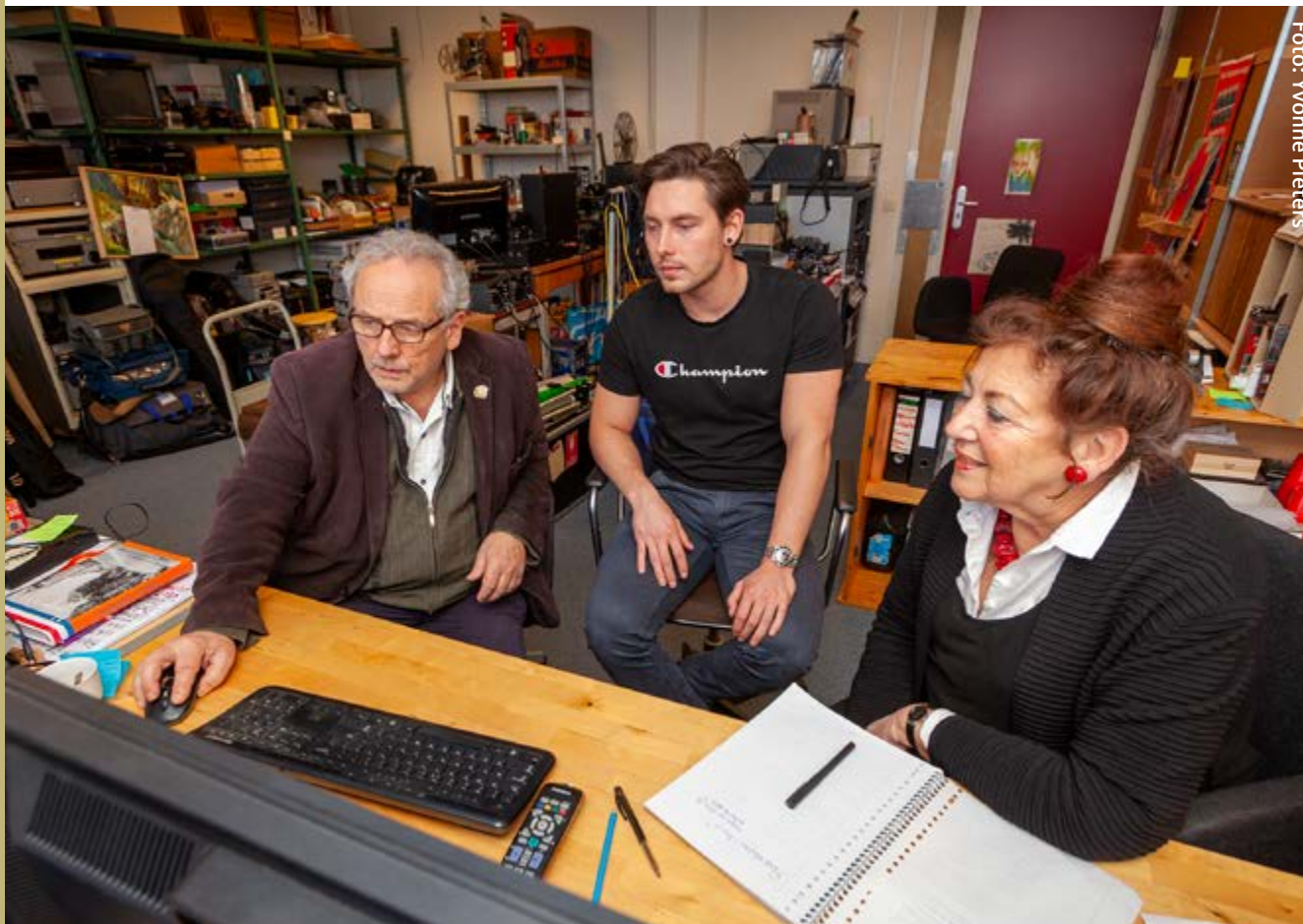
3 Huis der Provincie

4 Rembrandt Theater

Het jaar 1954 eindigt met een klapper: de opening van het Rembrandt Theater aan het Velperplein. Al snel groeit het bioscoop- en theatercomplex uit tot een trekpleister van formaat. Bovendien vormt 'het Rembrandt' van 1955-1983 het trotse middelpunt van de vermaarde Filmweek Arnhem. De vooruitgang lijkt geen grenzen te kennen. In de jaren 1990 vindt een grootscheepse renovatie en uitbreiding plaats. Toch valt het doek in 2016 voorgoed. De concurrentie is te groot.

Velp herdenkt om de wereld een beetje beter te maken

Sacha Barraud, HAN-student Michiel Broekhuis en Gety Hengeveld aan het werk voor hun multimediale project.

Hoe laat je jongeren de betekenis van de bezettingsgeschiedenis zien? Dat is de vraag achter het multimediale project 'Helpt Elkander' in Velp. "We willen de verhalen levend houden. Wat zich toen in Nederland afspeelde, is nog altijd actueel op veel plaatsen in de wereld", zegt filmer Sacha Barraud.

In het begin, weet Gety Hengeveld, gaan de gedachten uit naar een documentaire. Haar boek, 'Verborgen in Velp', met als ondertitel 'Nooit vertelde verhalen over moed, verzet en onderduikers', kan vertrekpunt zijn. Hierin laat ze overlevenden en nabestaanden van de zeshonderd onderduikers in Velp aan het woord. "Persoonlijke herinneringen spreken meer tot de verbeelding dan een monument in steen", zegt ze.

Tijdens de voorbereiding van de film gaan de gedachten dan ook als vanzelf verder. Barraud: "Ik had eerst een klassieke documentaire in gedachten, met een begin, een middendeel en een einde. Tot we onszelf de vraag stelden voor wie we dit eigenlijk doen. Dat is toch vooral voor de generaties die thuis niet veel meer over de oorlog hebben gehoord. Op dat moment besloten we het anders aan te pakken. Niet enkel herdenken, maar ook de jeugd aanspreken."

De verhalen zijn immers indringend. Ze gaan ook nu weer over tafel. Over dat gezin dat wekenlang in de kruipruimte onder een houten vloer moet bivakkeren. Zonder bewegingsruimte, met een zoon die astma heeft. En over dat andere, toch al grote gezin, dat liefst veertien onderduikers huisvest. En dit zijn nog maar twee voorbeelden. Hengeveld neemt daarom contact op met de Hogeschool van Arnhem en Nijmegen. "De HAN heeft een eigen communicatiebureau, B302, dat de expertise én de studenten heeft om onze boodschap af te stemmen op de jeugd en het onderwijs", legt ze uit. Mede dankzij die studenten, zo'n vijftig in totaal, bestaat het totale project naast de film uit een website en twee herinneringsroutes. Ze voeren langs de onderduiklocaties. Overal voorziet een QR-code in informatie en filmpjes via de mobiele telefoon. Een van de routes is interactief; daar kunnen mensen vragen beantwoorden. "De studenten hebben de web-

site gemaakt, toegang tot sociale media geregeld en lesmappen voor scholen ontwikkeld. "

"Het was een moeilijke tijd. Toch namen veel mensen onderduikers in huis. Vergelijk dat met onze tijd: doen wij de deur open voor vreemdelingen?", vraagt Barraud. En hij besluit: "Je vraagt je altijd af: wat had ik gedaan? Zou ik dat hebben gedurfd? Ik weet het echt niet. Die Velpenaren kenden de risico's, maar namen ze. Ook als ze zelf een gezin met jonge kinderen hadden. Voor hen was het vanzelfsprekend. Dat willen we laten zien. Ook om tot nadenken te stemmen. Het gesprek over vrijheid en solidariteit moet doorgaan, ook in de toekomst."

Meer info: helpt-elkander-velp.nl, wozvelp.nl en verborgeninvelp.nl. Beide herinneringsroutes zijn te downloaden via storytrails.nl.

Westerborkpad: wandelend herdenken

Meer dan 300 kilometer en tientallen etappes telt het Westerborkpad, dat loopt van de Hollandsche Schouwburg in Amsterdam (waar Joden zich tijdens de Tweede Wereldoorlog moesten melden) naar voormalig Kamp Westerbork in het Drentse Hooghalen. Vanuit dit kamp zijn Joden, Sinti, Roma en opgepakte verzetsstrijders op transport gesteld naar vernietigingskampen in het Oosten. De Gelderse etappes voeren de wandelaar langs historische stadjes, gedenkplaatsen, uitgestrekte stuifzandgebieden, landgoederen, Joodse geschiedenis, het voormalig dwangarbeiderskamp De Vanenburg in Putten, een gedeeltelijke reconstructie van het zogeheten 'Pas-Op-Kamp' voor onderduikers, en de herdenkingshof voor de slachtoffers van de Duitse wraakactie op 2 oktober 1944 in Putten. Een bijzondere halteplaats is Museum Nijkerk, dat beschikt over het persoonlijk archief van de initiatiefnemer van de rolstoeltoegankelijke wandelroute, Jan Dokter.

Meer info: wandelnet.nl

Stripboek over Slag om Arnhem

Tekenaar Hennie Vaessen uit Oosterbeek heeft zijn drie eerdere stripalbums over de Slag om Arnhem gebundeld en uitgebreid met 21 pagina's. Met daarin onder meer wat vooraf ging aan 'Arnhem', wat er gebeurde in de Betuwe, de bevrijding, de aanslag op SS-politiefchef Rauter bij de Woeste Hoeve en de Waaloversteek van de geallieerden bij Nijmegen.

Het 156 pagina's dikke stripboek wordt uitgegeven door PelikaanPers en kost € 27,43.

Tweede Wereldoorlog IN BEELD

Hoe breng je de Tweede Wereldoorlog in Nederland in beeld in honderd foto's? Dat is de inzet van een project dat het Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie (NIOD) vorig jaar november startte. Het resultaat verschijnt in boekvorm.

Het NIOD riep voor zijn zoektocht de hulp in van de twaalf Nederlandse provincies, die op hun beurt inwoners vroegen – liefst onbekende – foto's in te sturen. In Gelderland leverde dat ruim 250 foto's op. Een vakjury selecteerde er daarvan

vijftig, aan de hand van de volgende thema's: 'militaire strijd en bevrijding', 'vervolging en uitsluiting', 'Duitse aanwezigheid, collaboratie en aanpassing', 'verzet en repressie' en 'dagelijks leven'.

Een publieksjury bracht die vijftig vervolgens terug naar 25, die als Gelderse inzending naar het NIOD zijn gegaan. Uit de twaalf provincies levert dat driehonderd foto's op. Nederlands-Indië, Suriname en de Antillen doen mee als dertiende

provincie. Uit het totaal van 325 koos een landelijke jury uiteindelijk de honderd foto's die samen het beeld bepalen van Nederland in de Tweede Wereldoorlog.

De selectie van vijftig Gelderse foto's is te zien op gelderlandherdenkt.nl en gaat mogelijk als wisselexpositie door de provincie.

Foto's van Arnhem

► Arnhem, voorjaar 1942

Een razzia in de Bloemstraat in Arnhem. De foto is stiekem genomen door Arend-Jan Zantinge vanuit de etalage van zijn Verkade-winkel in de Steenstraat.

A.J. Zantinge/Rob Zantinge

▼ Arnhem, 31 augustus 1945

Door de wijk georganiseerde 'Bevrijdingsdag voor de jeugd' op de eerste Koninginnedag na de oorlog. De 4-jarige Sipko Kooi neemt in zijn jeepje deel aan de bevrijdingsoptocht voor kinderen. Het karretje is gemaakt door zijn vader en wordt tijdens de tocht voortgetrokken door twee jongedames.

Nico Kramer/Gelders Archief

▼ Arnhem, 1941

Duitse troepen marcheren, begeleid door marsmuziek, onder de Zypse poort in Arnhem door. Hun commandant, Richard Schwickert, zit op het witte paard. Burgers hebben op dat moment nog fietsen.

Onbekende Duitse soldaat/Bob Gerritsen

▲ Arnhem/Westervoort, april 1945

Vanuit de uiterwaarden bij de IJssel rukken Britse troepen (King's Own Yorkshire Light Infantry) onder bevel van het 1e Canadese leger op richting Arnhem. Op de achtergrond de opgeblazen spoor- en verkeersbruggen bij Westervoort.

Oorlogsfotograaf (vermoedelijk Kapitein J.H. Smith)/IWM

▲ Arnhem, zomer 1945.

Kinderen leggen bloemen op het graf van een gesneuvelde Britse soldaat bij de Rijnbrug in Arnhem.

Wim Zilver Rupe/Gelders Archief

► Arnhem, maandag 18 september 1944

Bewoners van de binnenstad ontvluchten de gevechten en trekken met huisraad vanaf de Jansplaats via de Jansstraat de stad uit. Na de Slag om Arnhem besluiten de Duitsers de hele stad te evacueren.

P.J. de Booy jr./Gelders Archief

Herinneringscentrum voor vermoorde bewoners Apeldoornse Bosch

‘Vandaag gaan we foetsie’

Stefan Rutten in Herinneringscentrum Apeldoornse Bosch.

Haastig schrijft de jonge Joodse leerling-verpleegkundige Claartje van Aals (1922-1943) in de nacht van 21 januari 1943 nog een kattenbelletje aan haar hartsvriendin Aagje Kaagman. “Vandaag gaan we foetsie. Waarheen weten we nog niet.” De kans om onder te duiken laat ze aan zich voorbijgaan: “Ik voel me verplicht om met de mensen mee te gaan, want daar gaat je hart toch wel naar uit.”

Claartje werkt in het Joodse psychiatrisch ‘geneeskundig gesticht’ Het Apeldoornse Bosch, van 1909 tot 1943 gevestigd op de plek waar nu woonzorgpark Groot Schuylenburg is, onderdeel van instelling ’s Heeren Loo. Van Het Apeldoornse Bosch denken veel Joodse Nederlanders dat het een relatief veilige plek is, en ze komen er graag werken nadat dit voor niet-Joods personeel is verboden. Tot die ijskoude winternacht van 21 januari. Alle patiënten, volwassenen en kinderen, worden dan gedeporteerd. Een groot deel van het verplegend personeel gaat vrijwillig mee. Alles bij elkaar bijna dertienhonderd mensen. Ze worden in vrachtwagens gesmeten en, aangekomen op het plaatselijke station, in veewagons geperst. Eindbestemming: Auschwitz-Birkenau. Claartje wordt een dag later naar doorgangskamp Westerbork

gebracht. Van daaruit is ze spoedig naar Auschwitz gedeporteerd, waar ze op 5 februari 1943 is vermoord. Over wat daarna gebeurt, bestaan uiteenlopende lezingen. Volgens historicus Jacques Presser zijn al die bijna dertienhonderd mensen onmiddellijk vergast. Zijn collega Loe de Jong schrijft dat van de patiënten enkelen onderweg overleden, een aantal bij aankomst is doodgeschoten en dat de anderen in vuurkuilen levend zijn verbrand. “Een immens drama, maar opmerkelijk genoeg een verhaal dat in Nederland relatief onbekend is”, vertelt Stefan Rutten, archivaris van het Apeldoornse cultuur- en erfgoedcentrum CODA. Lokaal wordt er jaarlijks bij stilgestaan en een lokale basisschool adopteert de het monument voor de omgebrachte bewoners. Verspreid over het bosrijke terrein staan borden die wandelaars het verhaal van

het voormalige ‘krankzinnigengesticht’ vertellen. Een permanente herdenkingsplek op het terrein ontbreekt nog. Driekwart eeuw na de bevrijding is daar verandering in gekomen. Een jaren-dertigvilla op het terrein van de inrichting, waar nog steeds verstandelijk beperkten wonen, is opgeknapt en sinds enkele maanden in gebruik als herinneringscentrum. “Dit huis was destijds de woning van Philip Fuldauer, directeur van het onder de instelling vallende Paedagogium Achisomog”, licht Rutten toe. De verhalen van zeven personen uit de geschiedenis van Het Apeldoornse Bosch, onder wie Fuldauer, houden hier sinds enkele maanden de herinnering aan de tragedie levend.

Rutten: “We geven het verhaal hier door aan scholieren en iedereen die de vermoorde patiënten en personeelsleden wil herdenken.” Bezoekende scholieren discussiëren over thema’s als vrijheid, veiligheid en vluchten. Tijdens de uitleg in het sobere herinneringscentrum zijn ze volgens de archivaris muisstil. Hij vindt het belangrijk dat deze gitzwarte bladzijde uit de oorlogsgeschiedenis eindelijk op het oorspronkelijke terrein een vaste plek heeft gekregen, en dat tegelijk een brug wordt geslagen met het

heden. “Ook de huidige bewoners van ’s Heeren Loo vormen een gemeenschap. Ze wonen er, werken in de tuinen en op de boerderij, ontspannen zich, helpen in de brasserie en nemen waar mogelijk deel aan de maatschappij. Net zoals ooit in Het Apeldoornse Bosch, een voor die tijd zeer vooruitstrevende instelling.”

Meer info:
Apeldoornsebosch.nl

Geen statistieken, maar gezichten

“Het zijn hartverscheurende verhalen waarvoor blijvend aandacht nodig is”, zegt conservator Saskia van den Berg over de Joodse geschiedenis van Nijkerk. Een tentoonstelling in ‘haar’ Museum Nijkerk geeft mensen die tijdens de oorlog zijn gereduceerd tot nummers en statistieken nu een gezicht.

Nijkerk, ooit de tweede stad van de Veluwe, had lang een bloeiende en relatief grote Joodse gemeenschap. Met op zeker moment zelfs twee synagoges, een Sefardische en een Hoogduitse. De bloei van de Joodse gemeenschap was sterk verweven met de tabaksteelt en -handel, en later ook de vleeshouwerij. Bijzonderheid: een Joodse familie uit Italië gaf in de eerste jaren van

de achttiende eeuw de plaatselijke tabaksindustrie een nieuwe impuls, evenals het Joodse leven in Nijkerk - destijds de enige Nederlandse stad met zo’n Italiaans-Joodse gemeenschap.

Nog tientallen Joden woonden er slechts in Nijkerk aan de vooravond van de Tweede Wereldoorlog. In april 1943 zijn ze bijna allemaal gedeporteerd naar het oosten, zonder terug te keren. Slechts enkelen doken tijdig onder en overleefden de oorlog.

In het bevrijdingsjaar wordt Joods Nijkerk herdacht met documenten en recente films met vooral persoonlijke geschiedenissen over onderduik en Holocaust.

Meer info: museumnijkerk.nl

Tekening van de kamer waarin de Joodse onderduikster Bep Mok tijdens de Tweede Wereldoorlog een veilig onderkomen had. Het gezin Gommer uit de Kletterstraat bood onderdak. Te zien in het Nijkerks Museum.

Zoektocht naar Joods verleden Harderwijk

In de oorlog vermoorde Joodse Harderwijkers een naam en een gezicht geven: dat is al zeventien jaar de missie van Anton Daniëls. Eerst verscheen een boek. Sinds kort is er ook een documentaire, indrukwekkend in al z'n soberheid.

Anton Daniëls in de voormalige synagoge van Harderwijk, waar herinneringen aan de omgekomen Joodse families worden bewaard.

Foto: Yvonne Pieters

Een rasverteller is de vitale Harderwijker Anton Daniëls (81). Bijna zonder onderbreking verhaalt hij over het Joodse leven en de religieuze en rituele voorwerpen die zijn uitgesteld in vitrines in De Oude Synagoge in zijn woonplaats. Een mezeza, een tekstkokertje dat volgens Joods gebruik op deurposten wordt aangebracht. Gebedsriemen, een gebedsmantel. Een kidoesj-beker om de sjabbat in te wijden. Voor de Joodse eredienst doet het achttiende-eeuwse synagogegebouw geen dienst meer. Daniëls is dankbaar dat de Stichting Joods Erfgoed Harderwijk er gastvrijheid krijgt van het publiek toegankelijke ‘inloophuis’.

Op de eerste etage geven hij en andere vrijwilligers de herinnering door aan de plaats die de kleine vooroorlogse Joodse gemeenschap innam in het voormalige Zuiderzeestadje. Met voorwerpen en andere tastbare overblijfsels, onder meer foto's en bladmuziek. Het geheel maakt deel uit van een permanente herinneringswand. Dit voorjaar wordt een virtuele reconstructie toegevoegd, om te tonen hoe het interieur eruit zag toen het nog als synagoge diende.

Daniëls' zoektocht begon toen hij als jong gepensioneerd ruim twintig jaar geleden zijn eigen Joodse familiegeschiedenis in kaart bracht. Zo gewetensvol, dat Herinneringscentrum Kamp Westerbork hem vroeg hetzelfde te doen als eerbetoon aan Joodse families uit Harderwijk. Op een paar tijdig ondergedoken gezinnen na, vonden die de dood in vernietigingskampen.

“Het ging me niet om de genealogie van deze families, of gegevens van de burgerlijke stand. Zij liepen hier

over straat, brachten hun kinderen naar school, stonden net als anderen bij de bakker te wachten op hun beurt. Wie kon er beter over ze vertellen dan oudere Harderwijkers? Buren, mensen die zaken met hen deden, in hun winkels kwamen, of de sjabbesgojem, niet-Joden die tijdens de sjabbat vuur en licht in Joodse huizen verzorgen.

Hij interviewde wel zeventig, tachtig plaatsgenoten. Telkens groeiden de verhalen aan: “Woorden werden zinnen, zinnen vormden episodes en die regen zich aaneen tot verhalen. Net als bij een postzegelverzameling. Net die ene zegel om de reeks compleet te maken, ontbreekt. Zo blijf je bezoeken, bellen en schrijven”, vertelt hij over zijn gedrevenheid. Soms doken foto's op; beelden vaak die Joodse nabestaanden nog nooit eerder zagen en hen later tot in het diepst bewogen. De documentaire die Daniëls maakte met cameraman Evert Blijsie en interviewster Lisette Buis-van de Kieft, is het vervolg op een eerder verschenen bundel. Wandelend langs woningen, winkels en andere plaatsen uit het verleden vertelt Daniëls in de film over vijf Joodse Harderwijkse families, en wat er van hen is geworden.

Wat Daniëls per se kwijt wil in dit artikel: “De oorlog heeft grote impact op een kleine stad als deze. Er zijn niet alleen 21 Joodse Harderwijkers vermoord, maar ook 57 niet-Joodse plaatsgenoten. Laten we die beslist niet vergeten!”

De Stichting Joods Erfgoed Harderwijk onderzoekt nog of en hoe de documentaire ‘Joodse Harderwijkers’ permanent kan worden vertoond.

Meer info: stichtingjeh.nl

**75 JAAR VREDE EN VRIJHEID
EUREGI RIJN-WAAL
ONDERSTEUNT EUREGIONALE
ACTIVITEITEN**

Daarom ondersteunen wij vele en uiteenlopende grensoverschrijdende (herdenkings)activiteiten in het Duits-Nederlandse grensgebied. Meer informatie hierover vindt u op onze website www.euregio.org.

**DEUTSCHE UND NIEDERLÄNDER
KÖNNEN GEMEINSAM MEHR
ERREICHEN!
DAVON SIND WIR ÜBERZEUGT.**

Deshalb unterstützen wir grenzüberschreitende(Erinnerungs-)Aktivitäten im deutsch-niederländischen Grenzgebiet auf vielfältige Art und Weise. Weitere Informationen hierzu erhalten Sie auf unserer Website www.euregio.org.

Foto Piet Spanjers

ESCAPE ROOM VOOR DE VRIJHEID

Wat doe jij als jouw vrijheid in het geding is?

Stel je voor. Jouw land is bezet.
Overall zie je soldaten van een ander land. Zij hebben het voor het zeggen.
Je kunt ze nauwelijks verstaan, ze spreken een andere taal. En niet alleen met hun mond. Ze denken anders.
Over rechtvaardigheid.
Over gelijkheid.
Over waarheid.

Waar?
Markt 12 te Aalten

Reserveren en meer informatie op
www.escaperoom-aalten.nl

nationaalonderduikmuseum.nl

Kind van de vrijheid

**Negen verhalen
van toen en nu**

29-03-2020 14-02-2021

**nationaal
onderduikmuseum
aalten**

Markt 12-16, 7121 CS Aalten
www.nationaalonderduikmuseum.nl
info@onderduikmuseum.nl

Openingstijden:
Di t/m Za: 10.00-17.00 uur
Zo: 13.00-17.00 uur

Geen haat maar vriendschap na razzia Putten

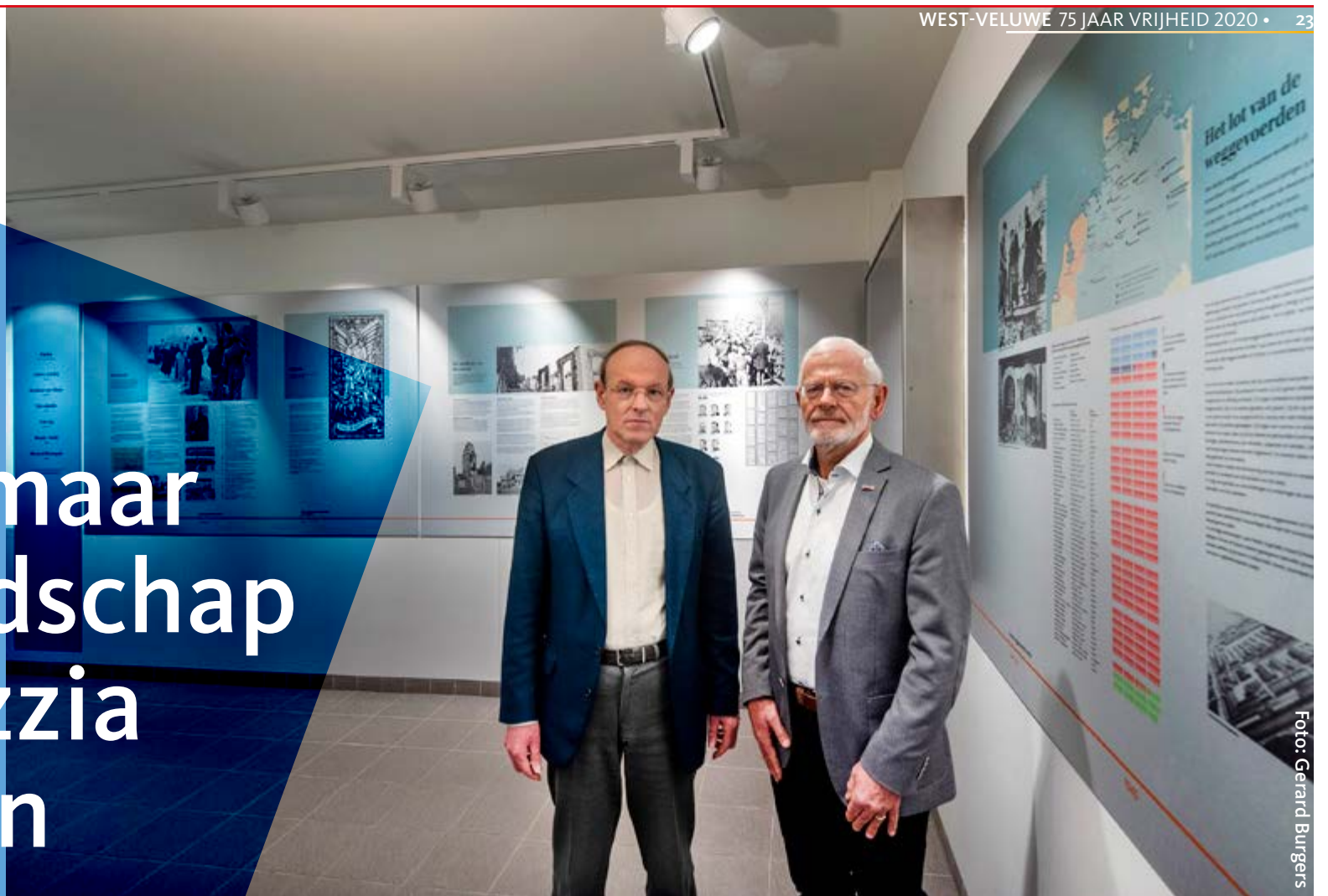

Foto: Gerard Burgers

Jan van den Hoorn en Gerrit Grevengoed in de Gedachtenisruimte in Putten.

Vergeving is veel inwoners van Putten niet vreemd. Nog geen twee jaar nadat de Duitsers er 659 mannen wegvoerden, ontstaan de eerste contacten tussen het zwaar getroffen Veluwse dorp en het plaatsje Ladelund in Duitsland, waar in het concentratiekamp 110 razzia-slachtoffers de dood vonden. Nog altijd zoeken bewoners van de dorpen elkaar op.

‘Het zijn echt vrienden geworden’, zegt Janny van Roon-Van Dompsele. Haar vader was een van de mannen die bij de razzia op 2 oktober 1944 is weggevoerd en nooit meer terugkwam. “Hij dacht dat hij zou terugkeren.”

De mannen uit het Veluwse dorp zijn per trein naar Duitse concentratiekampen vervoerd, waaronder dat in Ladelund. Maar weinigen keerden terug. “Een van de laatste tekenen van leven van mijn vader

was een briefje dat hij onderweg uit de trein gooide. Hij schreef mijn moeder dat ze zo nodig maar geld moest lenen. Hij zou het later wel terugbetalen.”

Van Roon is bestuurslid van de Stichting Oktober 44, van de Gedachtenisruimte in het dorp. De ruimte is normaliter dagelijks geopend en verhaalt over de razzia en zijn gevolgen. Ook te zien zijn alle namen van degenen die omkwamen na het wegvoeren op 2 oktober 1944.

De meeste mannen waren Puttenaren, maar er waren ook evacués en toevallige passanten bij, zoals een man op weg naar zijn verloofde in Nijkerk.

Ook voorzitter Jan van den Hoorn en bestuurslid Gerrit Grevengoed verloren familieleden bij de vergeldingsactie van de Duitsers. “Autochtone Puttenaren hebben allemaal wel iemand in de familie die in 1944 is meegevoerd.” De Gedachtenisruimte, waar het expo-

sitiegedeelte onlangs is vernieuwd, houdt de geschiedenis ook voor de jongere generaties levend. Zo zijn er geregeld schoolklassen op bezoek, met name rond 2 oktober.

Voor verwerking is in 1944 en 1945 niet veel aandacht. Janny: “Mijn moeder heeft er weinig over verteld. Als ze het moeilijk had, ging ze naar haar schoonzussen die ook hun mannen waren verloren. Die zeiden dan: ik weet wat je doormaakt. Verder werd er niet over gesproken.” Jan vult aan: “De mensen hadden ook wel wat anders aan hun hoofd: de zorg voor gezin en inkomen.” En Gerrit zegt: “Er waren geen psychologen en slachtofferhulp. Het werd allemaal weggedrukt. Dat is niet goed. Na verloop van tijd komt het verdriet toch in alle heftigheid naar boven.”

Janny heeft nog lang hoop dat haar vader zal terugkeren. “Als ik ’s nachts wat hoorde, kroop ik bij mijn moeder in bed en zei: daar

komt papa aan.” Later blijkt dat haar vader al op 5 november is omgekomen.

Ondanks het verlies haat Janny de Duitsers niet. “Het waren ook mensen. In Ladelund en wijde omgeving heerste grote armoede. Hun hoop was op Hitler gevestigd. Het zou beter worden.”

Contact tussen de mannen in het kamp en de plaatselijke bevolking is er niet. Jan: “Er werd verteld dat het zware misdadigers waren. Maar pastor Johannes Meyer, destijds de dominee van Ladelund, geloofde niet dat zo veel mensen uit één dorp misdadig waren.” Die gedachte vormt de basis van het eerste contact, in 1946. Een paar jaar later gaan de eerste Puttenaren naar Ladelund. “Ze logeerden net over de grens met Denemarken, want in Duitsland overnachten was nog een stap te ver.”

Meer informatie: oktober44.nl

Uitgestelde vrolijkheid in Putten

De laatste viering van Bevrijdingsdag in Putten was in 1945, toen er nog enige hoop bestond op terugkeer van ruim zeshonderd bij de razzia weggevoerde mannen. Na driekwart eeuw van ingetogen herdenken is de tijd nu rijp voor wat vrolijkheid, vindt de Puttense Geke Hop. Zij is de initiator van het bevrijdingsfeest in Putten - dat nu vanwege corona is uitgesteld tot 5 mei 2021.

Hop is geboren en getogen in Putten. “We hebben hier lang nodig gehad om het trauma te verwerken. Het was best lastig, want mensen hebben er nooit echt over gepraat.” De Puttense merkt dat veel mensen behoefte hebben aan wat luchtigheid. “Dat hoor ik met name van dertigers, veertigers en vijftigers. Natuurlijk mag dat zware en sombere er zijn, maar het is ook fijn om iets positiefs te doen.”

Bevrijdingsdag in Putten zou dit jaar beginnen met een bevrijdingsontbijt. Verder was er theater, zouden kinderen kunnen tekenen en waren activiteiten in het stationsgebouw en kasteel De Vanenburg gepland. “Daar wilden we bijvoorbeeld

aandacht besteden aan het Joodse werkkamp dat er een half jaar heeft gezeten”, zegt Hop.

Hop overweegt nog om in aanloop naar 5 mei van dit jaar een soort online bevrijdingsjournaal te maken. De focus ligt echter op Bevrijdingsdag in 2021. “Het wordt geen uitbundig feest; die cultuur was hier nooit op Bevrijdingsdag. We beginnen stemmig, maar sluiten af met een vrolijke noot.” Dat is met een openluchtbioscoop op de plek waar Canadezen na de bevrijding een bevoorradingskamp hadden en soms films vertoonden. Daarna zijn er optredens van bandjes in het dorp. “Dan wordt het echt feestelijk.”

‘We hebben hier lang nodig gehad om het trauma te verwerken.’

Foto: Gerard Burgers

Geke Hop.

Het vergeten verhaal van Bram en Eva

Germa Greving bij de expositie over Bram en Eva.

‘Oorlogswinter’ komt tot leven

Jan Terlouw gebruikt in zijn boek 'Oorlogswinter' vrijwel alleen verzonden plaatsnamen. Toch speelt het verhaal zich onmiskenbaar af rond Wezep, de plek waar de schrijver en oud-politicus een deel van zijn jeugd doorbracht. Dat gegeven is voor de gemeente Oldebroek - waartoe Wezep behoort - en het naastgelegen Hattem reden om 'Oorlogswinter' centraal te stellen bij de viering van 75 jaar vrijheid. Ze ontwikkelden een lespakket en deden de hoogste groep van de basisscholen Terlouws boek cadeau.

Terlouw groeit op in Garderen en woont tijdens de oorlog in Wezep. Daar maakt hij de deportatie van een Joodse klasgenoot mee en helpt hij trekkers - mensen die vanwege het voedseltekort rondtrekken om aan eten te komen. Het lespakket voor de scholen kan nog jaren mee. Dat geldt ook voor de video's van LocoTV. De lokale omroep interviewde oudere inwoners over hun belevenissen in de oorlog.

Ze krijgt nóg kippenvel als ze zich herinnert hoe amateur-historicus Anton Daniëls uit Harderwijk zijn vinger opsteekt.

“Wil je meer over Bram en Eva Beem weten? Ik kan je 27 pagina's informatie sturen.”

Het is 2018 en directeur Germa Greving van Museum Het Pakhuis in Ermelo bezoekt een bijeenkomst van Veluwe Remembers, onderdeel van herdenkingsorganisatie Gelderland Herdenkt. Ze vertelt er terloops over de Joodse Bram en Eva, die anderhalf jaar onder een andere naam in Ermelo wonen. Tot ze worden verraden en in een concentratiekamp belanden. Greving wil 'iets' met dat verhaal. Maar wat? “Er zat niets over de Tweede Wereldoorlog in onze collectie. Ik vond dat we de herdenking van 75 jaar vrijheid maar moesten overslaan. Tot een collega met Bram en Eva kwam.” Maar het Ermelose museum wist nauwelijks iets over de twee Joodse kinderen van 8 en 10 jaar. “En ik dacht dat niemand meer zou kunnen vertellen”, zegt Greving.

Maar dankzij de 27 pagina's van Anton Daniëls kan Museum Het Pakhuis toch een tentoonstelling maken. Als het museum na de coronamaatregelen z'n deuren weer mag openen, is het verhaal van Bram en Eva tot en met 7 november te bezichtigen. Het staat met foto's op panelen, maar er zijn ook voorwerpen uit die tijd te zien. “We zijn gaan praten met de Anne Frank Stichting om te horen hoe je dit het best aan kinderen kunt vertellen. Het verhaal heeft een trieste afloop; Bram en Eva zijn vermoord. Daar draaien we in de tentoonstelling niet omheen. Maar wij willen dat kinderen hier blij de deur gaan, met iets van hoop. Daarom vragen we kinderen om een brief aan Bram en Eva te schrijven.”

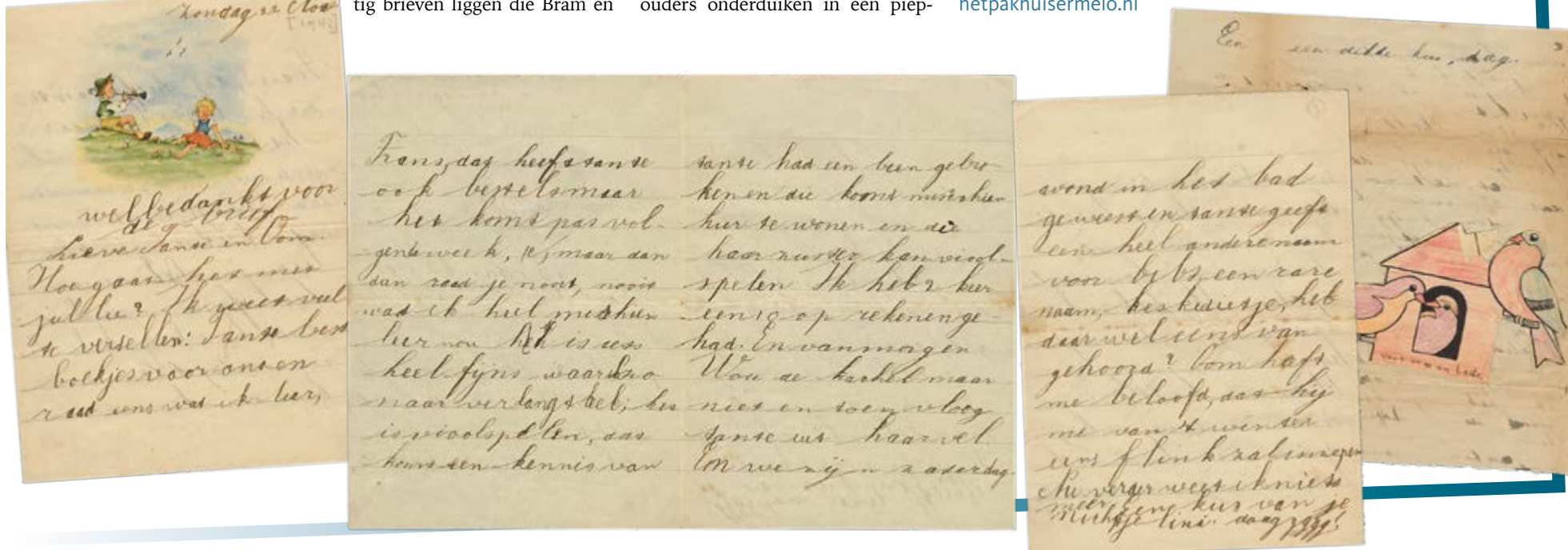
Greving bezoekt ook het Joods Historisch Museum, waar de zestig brieven liggen die Bram en

Eva vanuit Ermelo aan hun ouders schreven. Hoewel ze voornamelijk het dagelijks leven in Ermelo beschrijven, ontroeren ze toch. “Bij een van de brieven zit een knutselwerkje met twee vogels. Die zijn zo keurig ingekleurd. Plotseling voelde het alsof ik Bram en Eva kende”, zegt Greving. Ook vertellen de kinderen dat ze vioolles krijgen, naar het bosbad zijn geweest, hoe het gaat met het groentetuintje en wat ze eten. “Je krijgt een beeld van het alledaagse leven in het Ermelo van toen, gezien door buitenstaanders”, zegt Greving. “Herkenbaar zijn de brieven het ook. Eva sloot ze vaak af met ‘En nu weet ik niks meer te schrijven’. Ik had het als kind zelf kunnen schrijven.”

Bram en Eva komen vanuit Leeuwarden in Ermelo terecht als hun ouders onderduiken in een piep-

kleine ruimte tussen twee woningen. De kinderen gaan naar een oud-collega van vader Hartog Beem aan de Wilhelminalaan in Ermelo - die dan overigens op last van bezetter is omgedoopt tot Willem de Zwijgerlaan. Greving gniffelt: “De Duitsers hadden niet door dat ook die naam verwijst naar een koninklijk persoon.” Ook Bram en Eva krijgen een andere naam. Ze heten nu Jan en Lini en komen zogenaamd uit het westen van het land. De kinderen wonen ruim anderhalf jaar in Ermelo, tot ze ten prooi vallen aan verraad. Via Westerbork worden ze gedeporteerd naar Auschwitz, waar de Duitsers hen meteen na binnenkomst vermoorden. Hun ouders overleven de oorlog wel.

Meer informatie: hetpakhuisermelo.nl

Bram en Eva
Foto: Joods Historisch Museum

Beelden zeggen vaak meer dan woorden, of het nu om foto's gaat, video of kunstwerken. Dat gaat zeker op voor de zandsculpturen die komende tijd te zien zijn in Garderen. 't Veluws Zandsculpturenfestijn in die plaats staat dit jaar in het teken van '75 jaar bevrijding'.

Sprekende beelden van zand

De wereldtop van zandkunstenaars komt naar de Veluwe om de bezoeker in ruim honderd zandsculpturen mee terug te nemen naar de Tweede Wereldoorlog. Sprekende beelden van emotionele, droevige, maar ook vreugdevolle momenten. Neem de bevrijding van concentratiekamp Auschwitz, een soldaat die sneuvelt tijdens een gevecht of de uitgelaten, juichende mensen die hun bevrijders begroeten.

D-Day komt voorbij, de dag dat op 6 juni 1944 de bevrijding van Europa begint op de stranden van Normandië. September 1944, de geallieerde luchtlandingen, 5 mei, de Duitse capitulatie in Hotel De Wereld in Wageningen. Zo ook Anne Frank, Radio Oranje, het Koninklijk Huis en vele andere onderwerpen die te maken hebben met de Tweede Wereldoorlog. Dat alles in zand. Op deze pagina een voorproefje.

't Veluws Zandsculpturenfestijn is van 1 juni tot en met 31 oktober

Meer informatie, ook over aangepaste bezoektijden: zandsculpturen.nl

Gesneuvelden krijgen een gezicht

Namen, namen. In registers op begraafplaatsen, op monumenten, achterin boeken. Namen van geallieerde soldaten die vlak voor het einde van de Tweede Wereldoorlog op de Veluwe sneuvelen. Namen van voor- namelijk Canadese jongemannen, in totaal 287.

Jan Vos uit Otterlo probeert deze omgekomen militairen een gezicht te geven, te vertellen wie ze waren. Tot nu toe is dat bij 175 soldaten gelukt. Op deze pagina's enkelen van hen, als representanten van allen.

Charles Wallingford

1915-1945

Soldaat Charles Wallingford uit Timmins, Ontario, is gek op zijn moeder en op ijshockey. Hij haalt als jongeling met zijn ijshockeyteam de krant, als dit in het seizoen 1930-1931 kampioen wordt. Vanuit het frontgebied in West-Europa houdt hij contact met zijn moeder, zoals met een kerstkaart in december 1944.

Begin mei krijgt zijn moeder een handgeschreven brief. Niet van haar zoon, maar van een geestelijke. Die heeft de droeve plicht te melden dat haar zoon op 16 april 1945 in 'Holland' is gesneuveld.

Wallingford ligt begraven op de Canadese begraafplaats in Holten.

George Henry Madden

1909-1945

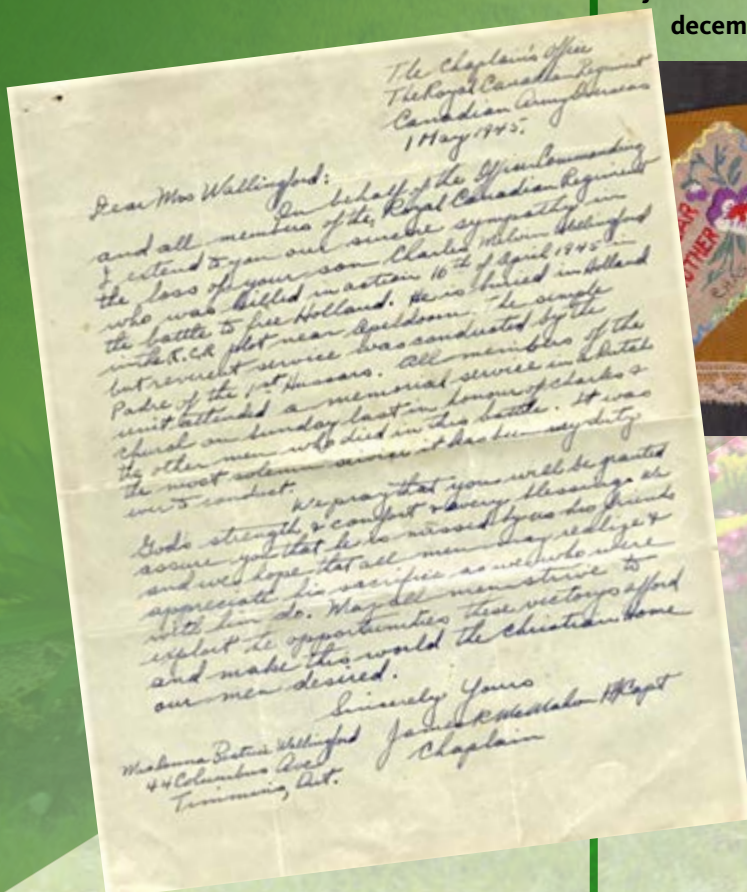
Soldaat George Henry Madden is Engelsman van geboorte, maar de familie verhuist naar Brits-Columbia in Canada. Op 3 november 1930 trouwt George met zijn geliefde Elsie. Het echtpaar krijgt drie kinderen: June, George en Marlene.

In november 1939 treedt Madden in dienst. In mei 1940 wordt hij overgebracht naar Engeland.

Tussendoor keert hij voor zes maanden terug naar huis, maar hij vecht tot het eind van de oorlog als soldaat in West-Europa. Op 15 april 1945 raakt Madden zwaargewond tijdens gevechten bij Apeldoorn. Twee dagen later overlijdt hij aan zijn brandwonden.

Madden ligt begraven op de Canadese begraafplaats in Groesbeek.

Het familiealbum toont Madden met een stralende bruid op hun trouwdag. Op een andere foto is hij een trotse vader die boodschappen doet met zijn zoontje George.

Clarence Crowther
1911-1945

Kanonnier Clarence Crowther is vader van drie kinderen als hij op 17 april 1945 sneuvelt in de Slag om Otterlo: Joan (13 jaar), Terry (9) en Kathleen (2). Voor de oorlog werkte Crowther als fabrieksarbeider.

Zijn familie wordt van zijn overlijden op de hoogte gebracht door het officiële schrijven dat velen aan het thuisfront in die dagen zo vrezen. Wat rest, zijn zijn onderscheidingen.

Crowther ligt begraven in Oosterbeek.

James McDonnell
1921-1945

James McDonnell komt op 24 december 1921 in Toronto ter wereld als zoon van een vrachtwagenchauffeur. Hij groeit op in een gezin met vier broers (Thomas, John, Francis en Joseph) en twee zussen (Agnes en Joan). Hij wil monteur worden.

De oorlog komt daartussen. In december 1942 treedt McDonnell in militaire dienst, in mei 1943 gaat hij voor verdere training naar Engeland en daarna is hij verwickeld in felle gevechten in Italië. In maart 1945 trekt hij met zijn troepen via Frankrijk naar Nederland.

Op 13 april 1945 sneuvelt soldaat McDonnell in de omgeving van Teuge.

McDonnell krijgt een tijdelijk graf tussen de woonhuizen; zijn laatste rustplaats is op de Canadese oorlogsbegraafplaats in Holten.

bron foto's: archief Jan Vos

Walter Strang
1908-1945

Walter Strang verhuist als kleuter in 1912 van Schotland naar Canada. Na school werkt hij als schilder en kleermaker. In september 1940 gaat hij in militaire dienst. Ook zijn vier broers - Alec, Archie, Duncan en Jimmy - dienen in het leger.

Van november 1943 tot half maart 1945 vecht Strang in Italië. Daarna komt hij in Nederland terecht. Hij redt

een gezin uit een door de Duitsers in brand gestoken boerderij in Hoevelaken, maar komt zelf op 19 april 1945 om door een Duitse mortiergranaat.

In Hoevelaken is een straat vernoemd naar soldaat Walter Strang. Elk jaar wordt hij in deze plaats herdacht.

Strang ligt begraven op de Canadese begraafplaats in Groesbeek.

Verhalen uit het Normandië van Nederland

Bij het massagraf op de begraafplaats in Huissen wordt op 4 mei - vanwege corona zonder publiek - een paneel onthuld met de namen van alle 187 Huissense slachtoffers. Inmiddels kregen 112 van hen letterlijk een gezicht. Doel is om de komende tijd ook de overige namen van foto's te voorzien.

Op de oude begraafplaats Huissen Stad is het bar koud, maar de verhalen van Martien van Hemmen stralen warmte uit. Ook al gaan ze over de dodelijke tragiek van de oorlog, hun boodschap is helder: iedere burger telt. De voorzitter van het Exoduscomité in Huissen is een bevoegen man. Samen met vrijwilligers promoot hij meer aandacht voor burgers in oorlogstijd. "Het is logisch dat oorspronkelijk militairen een centrale positie kregen bij herdenkingen. Hun strijd wordt verbonden aan vrede en vrijheid. Toch kan herdenken niet zonder nadrukkelijke aandacht voor

de kwetsbare positie van burgers. Door wat zich hier, in het frontgebied Arnhem-Nijmegen met daar middenin de Betuwe, heeft voorgedaan, zou je deze regio het 'Normandië van Nederland' kunnen noemen."

In Huissen kleuren twee data de historie van de stad inktzwart: 17 september 1944 vanwege de Slag om Arnhem en 2 oktober 1944 door het bombardement op Huissen. "Dat bombardement was bovendien vuur van de geallieerden; dat maakt het allemaal extra triest. Het feit dat wij een massagraf heb-

ben, vinden veel mensen vreemd. Oud-commissaris der Koningin Jan Terlouw merkte eens op dat juist zo'n graf de spagaat van burgers in oorlogstijd duidelijk maakt. Bovendien, zei hij, laat het zien wat er gebeurt als de rechtsstaat ontbreekt. Die uitspraken zijn onze stimulans."

Het scheelde niet veel, of een jaar of tien geleden verrezen huizen op de plek van de begraafplaats, zegt Van Hemmen. "Dat konden we gelukkig voorkomen. Daarna zijn we ontbrekende namen gaan achterhalen en er foto's bij gaan zoeken. Een hele speurtocht."

Tijdens het onderzoek stuit Van Hemmen keer op keer op schrijnende verhalen. Zoals dat van de vader die zijn drie kinderen naar het massagraf brengt. Voordat hij snikend wegliep, knipt hij van elk kind een haarlok af, die hij bewaart in een tabaksdoosje. "Dat doosje is na zijn overlijden in zijn broekzak gevonden. Hartverscheurend."

De begraafplaats kent vele verhaalplekken. Ze geven de oorlog een menselijk gezicht.

De Huissenaar wijst op een ander monument. "Hier liggen drie jon-

Foto: Raphael Drent

Martien van Hemmen probeert alle Huissense slachtoffers een gezicht te geven.

gens, een jonge scout van 16 jaar en twee broers, die bij de Rijn in Arnhem geregeld vluchtelingen overzetten. Ze zijn ten slotte verdronken. Dit monument verwijst naar dat drama en is een eerbetoon aan het moedige drietal."

Op een graf een eindje verderop ligt een originele, gedeukte helm. "Die is van een brandweerman die - op

weg naar de kazerne - vlak bij het Looveer is geraakt door een granaat. Hij had zijn goede broek nog aan, zo luidt het verhaal. Hij was te identificeren dankzij een stukje pantalonstof. Ook deze man is een stille held."

"75 jaar Bevrijding"

bij 't Veluws Zandsculpturen Festijn

1 juni
t/m
31 oktober
2020

Grotendeels overdekt

Gratis parkeren

Rolstoel toegankelijk

Openingstijden:

1 juni t/m 31 oktober (o.v.)
maandag t/m zaterdag 10.00 - 17.30 uur
zondag gesloten

Oude Barnevelderweg 5 • Garderen • (0577) 46 24 72
zandsculpturen.nl

Michel Bongers is altijd op zoek naar de waarheid

In zijn oorlogsroman 'Vleugellam' neemt Michel Bongers de lezer mee naar de jaren zeventig. De oorlog dient er als decor, met een saus van romantiek en mystiek. Maar bovenal gaat het de auteur om de waarheid.

Een boek over de oorlog moet geen reconstructie zijn, geen opsomming van types tanks, geen journaal van

veldslagen. Is getekend: Michel Bongers, de auteur van 'Vleugellam'. Hij schreef het in opdracht van het Exoduscomité ter gelegenheid van 75 jaar Vrijheid.

De oorlog is altijd aanwezig in de nieuwe roman, maar het verhaal speelt zich af in 1976 bij de filmopnames van 'A Bridge too far' in Arnhem. "Ik was een jochie van 11 en woonde in Bemmelse. Ik fietste over de dijk en zag allerlei leger tenten. Het bleek om die film te gaan. De hele jetset van Hollywood was hier. Daar begin ik mijn verhaal. In die tijd was de oorlog nog heel dichtbij. Er was discussie over vrijlating van de Duitse oorlogsmisdadigers die levenslange straffen uitzaten in Breda - de Drie van Breda. En er was de affaire rond Pieter Menten, de Nederlandse kunstverzamelaar die werd beschuldigd van oorlogsmisdaden."

Tussen alle buitenlandse sterren die de kleine Michel Bongers in 1976 vanaf de Bemmelse dijk aanschouwde, was trouwens ook een Nederlander: Peter Faber. "Zijn moeder was Duits; dat weten maar weinigen. Hij is in 1943 in Duitsland geboren. Hij speelt een belangrijke rol in het boek."

Bongers wil zijn lezers boeien, verrassen. Kan zijn boek (net als 'De Heuvel') worden betiteld als historische roman? "Ik noem het liever creatieve non-fictie. Die term past bij mij. Ik baseer me altijd op de waarheid; ik ben een storyteller."

Foto: Raphael Drent

Vernieuwd
Airborne Museum
Hartenstein

De plek als hart van het verhaal

Directeur Sarah Heijse voor Villa Hartenstein (het Airborne Museum) in Oosterbeek.

Haal Hartenstein in huis

Het Airborne Museum at Hartenstein en Airborne at The Bridge zijn tot nader order gesloten vanwege het coronavirus. Via de webpagina 'Haal Hartenstein in huis' is het museum toch te 'bezoeken'. De komende weken zijn nieuwe luisterverhalen, activiteiten voor kinderen en foto's en verhalen uit de collectie te vinden op www.airbornemuseum.nl/haal-hartenstein-in-huis.

Ooggetuigen van de Slag om Arnhem zijn er nauwelijks nog. Alleen de plekken waar het oorlogsgeweld zich heeft afgespeeld blijven over. Met die gedachte is directeur-bestuurder Sarah Heijse met haar team van het Airborne Museum in Oosterbeek aan de slag gegaan. Het resultaat is een toekomstbestendig museum dat persoonlijke verhalen vooropstelt. "Ik wil dat de mensen hier aankomen en meteen 'wow!' denken."

Het eiken parket straalt luxe uit, net als de handgemaakte deuren en de stalen frames van de vitrines. Heijse: "Dat vind ik erg belangrijk. Het verhaal dat wij vertellen, is niet mooi. Het gaat over dood en verderf, eenzaamheid en verdriet. Deze plek is mythisch. De hele menselijke cyclus is hier bijna voelbaar, van geboorte tot de dood. Dat wil

ik aandacht geven. De plek is het hart van het verhaal; Villa Hartenstein draagt het."

Villa Hartenstein is illustratief voor de idylle van voor de oorlog én van de ontredender erna, vervolgt Heijse. "Oosterbeek was een prachtige plek. Er waren veel buitenplaatsen, zoals Hartenstein. Ze zijn bijna allemaal verwoest tijdens de negen dagen van de Slag om Arnhem. Wij hebben als een van de

weinig het geluk een museum te hebben op de plek waar het is gebeurd."

Het markantepandaande Utrechtseweg was tijdens de Slag om Arnhem het hoofdkwartier van de Britten. "Hartenstein is voor velen meer dan een museum", benadrukt Heijse. "Voor veteranen is het hun thuis. Hier ligt een groot deel van hun geschiedenis. Zo voelen hun kinderen en kleinkinderen het

ook. Het is hun familiegeschiedenis. Ik geloof erg in dit huis, deze plek, want de personen om wie het draait zijn er straks niet meer."

Het vernieuwde museum vertelt nog steeds het verhaal van de Slag om Arnhem. Nu op een andere, meer persoonlijke manier. Met meer aandacht voor het pand zelf en de directe omgeving.

Heijse: "We beginnen het verhaal met het ontstaan van de buitenplaatsen en de schilderkunst die hier toen hoogtij vierde. Vervolgens gaan we verder naar Villa Hartenstein in de jaren 1940-1944. Wat gebeurde er, welke functies had het pand toen? Daarna lopen bezoekers de trap op: 'War hits you in the face'."

Nieuwe expositie Waterschapsheuvel

Als konijn op zoek naar een veilig thuis

De wereldberoemde roman 'Waterschapsheuvel' (*Watership Down*, 1972) van de Engelse auteur Richard Adams staat centraal in de nieuwe kinderexpositie van het Airborne Museum in Oosterbeek.

Zijn boek over de strijd tussen twee konijnenkolonies vormt de inspiratie voor een tentoonstelling die kinderen vanaf 8 jaar op een laagdrempelige manier kennis laat maken met de Slag om Arnhem en wat oorlog kan aanrichten. Thema's als vrede, veiligheid, democratie en rechtsstaat komen allemaal aan bod.

Directeur-bestuurder Sarah Heijse: "Het is een soort escaperoom. Kinderen mogen in groepjes van zes

naar binnen en krijgen de opdracht samen de perfecte kolonie te vinden. Ze wanen zich als het ware in de wereld van Waterschapsheuvel." In de zalen zijn beelden te zien uit de vorig jaar uitgebrachte Netflix-miniserie 'Watership Down', een remake van de originele tekenfilm uit de jaren zeventig. "We hebben contact gelegd met de dochters van Adams. Zij waren zo enthousiast over de tentoonstelling dat ze ervoor gezorgd hebben dat we alle beelden mogen gebruiken."

Richard Adams heeft zijn boek gebaseerd op zijn oorlogservaringen. De schrijver maakt tijdens de Slag om Arnhem deel uit van de 250th Light Company van het Royal Army Service Corps. Hazel, de leider van de groep konijnen in *Watership Down*, is geïnspireerd op Adams' bevelvoerend officier, majoor John Gifford. De in Oosterbeek begraven kapitein Desmond Kavanagh staat model voor de krijger Bigwig.

Het museum heeft een unieke collectie van persoonlijke eigendommen van soldaten en burgers. Merendeels geschonken door veteranen en hun familieleden, vaak persoonlijk gebracht mét het precieze verhaal ervan. "We weten dus van wie dat jasje is geweest of dat wapen, en waarvoor en wanneer het is gebruikt. En juist dát laten we zien. Met een foto en een persoonlijke tekst. Dat is de grootste verandering; alles komt uit een persoonlijk perspectief. Zodat bezoekers zich realiseren dat het om echte mensen gaat."

De nieuwe meertalige audiotour, in het Nederlands, Engels, Duits en Pools geeft bezoekers extra context over de collectie. De ondergrondse Airborne Experience kreeg nieuwe, indringende scènes.

airbornemuseum.nl

Illustratie: Airborne Museum Hartenstein

Beeldmerk van de expositie 'Waterschapsheuvel'.

Foto: organisatie Sunsetmarch

Nijmegen, 21 september 2019. Tijdens de Sunsetmarch over brug De Oversteek dragen deelnemers de namen mee van de 48 Amerikaanse militairen die hier 75 jaar eerder sneuvelden bij hun poging de Waal over te steken.

Gelderland Herdenkt negen maanden

Gelderland is van september 1944 tot en met mei 1945 strijd-toneel. Vele duizenden militairen en burgers komen om, steden en dorpen veranderen in puin, hele gebieden worden onder water gezet, honderdduizenden mensen moeten evacueren. 75 jaar later staan we stil bij de gebeurtenissen van toen, onder de vlag van het provinciale programma 'Gelderland Herdenkt': samen herdenken, beseffen, beleven en vieren.

De eerste grote herdenkingen waren in september vorig jaar, met name van operatie Market Garden. Die is in 1944 bedoeld om de bruggen over de grote rivieren en kanalen te veroveren, zoals de Waalbrug bij Nijmegen en de Rijnbrug bij Arnhem. Langs die route, over die brug-

gen, moet een immens grondleger oprukken richting Duitsland. Maar bij Arnhem gaat het mis.

Op zaterdag 21 september 2019, 75 jaar later, bezoeken honderdduizenden mensen de herdenkingen van Market Garden. Alleen al de parachutistenlandingen op de Ginkelse Heide bij Ede trekken meer dan honderdduizend mensen. Ook in de regio Nijmegen en elders

komen tienduizenden bezoekers op de herdenkingen af. In 2020 staan vervolgens, van eind maart tot eind mei, de Achterhoek

en de Veluwe stil bij de bevrijding van hun regio's, zo is de bedoeling. Maar dan bereikt het coronavirus Nederland en moet de overheid ingrijpende maatregelen nemen om de verspreiding ervan te beteugelen. Evenementen zijn tot 1 juni verboden. De capitulatie van de Duitsers op 5 mei 1945 wordt 75 jaar later in stilte herdacht.

Arnhem, 20 september. Bridge to Liberation Experience, het concert bij de John Frostbrug.

Foto: Cynthia Leiwakabessy, FunckSterShoots

Ede, zaterdag 21 september 2019. Jong en oud ontmoeten elkaar bij de herdenking van de Airborne-luchtladingen in 1944.

Foto: Chiel Eijt

Herdenkingsprogramma jaar verlengd

'Gelderland Herdenkt – 75 jaar vrijheid' is bedoeld om stil te staan bij het einde van de Tweede Wereldoorlog in 1945 en te vieren dat we 75 jaar in vrede en vrijheid leven. Het programma was gepland van september 2019 tot en met mei 2020. Vanwege de coronacrisis zijn echter alle publieksevenementen tot 1 juni verboden. Verlenging van die periode is niet uitgesloten.

In Gelderland zijn zo'n driehonderd activiteiten en evenementen in het kader van 'Gelderland Herdenkt – 75 jaar vrijheid' afgelast. Sommige organisaties hebben besloten deze evenementen alsnog uit te voeren zodra dat weer kan, andere willen ze verschuiven naar volgend jaar in dezelfde periode. De meeste willen ze wel door laten gaan. Het provinciebestuur van Gelderland, mede-financier van veel activiteiten rond herdenken en vieren, heeft besloten de subsidie-

termijn met een jaar te verlengen, zodat ze inderdaad alsnog kunnen worden uitgevoerd. 'Gelderland Herdenkt' loopt nu door tot en met mei 2021.

Meer informatie: gelderlandherdenkt.nl

GELDERLAND HERDENKT

75 JAAR VRIJHEID

Tweede Wereldoorlog IN BEELD

Hoe breng je de Tweede Wereldoorlog in Nederland in beeld in honderd foto's? Dat is de inzet van een project dat het Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie (NIOD) vorig jaar november startte. Het resultaat verschijnt in boekvorm.

Het NIOD riep voor zijn zoektocht de hulp in van de twaalf Nederlandse provincies, die op hun beurt inwoners vroegen – liefst onbekende – foto's in te sturen. In Gelderland leverde dat ruim 250 foto's op. Een vakjury selecteerde er daarvan

vijftig, aan de hand van de volgende thema's: 'militaire strijd en bevrijding', 'vervolgving en uitsluiting', 'Duitse aanwezigheid, collaboratie en aanpassing', 'verzet en repressie' en 'dagelijks leven'.

Een publieksjury bracht die vijftig vervolgens terug naar 25, die als Gelderse inzending naar het NIOD zijn gegaan. Uit de twaalf provincies levert dat driehonderd foto's op. Nederlands-Indië, Suriname en de Antillen doen mee als dertien-

de provincie. Uit het totaal van 325 koos een landelijke jury uiteindelijk de honderd foto's die samen het beeld bepalen van Nederland in de Tweede Wereldoorlog.

De selectie van vijftig Gelderse foto's is te zien op gelderland-herdenkt.nl en gaat mogelijk als wisselexpositie door de provincie.

Foto's van de Veluwe

◀ Apeldoorn, 19 april 1945

Twee dagen na de bevrijding wordt een bevrijdingsoptocht gehouden. Een Canadese legerfotograaf fotografeert op de Paslaan deze blijde inwoners op een boerenkar.

Christopher J. Woods/CODA

▶ Epe, 19 april 1945

De Canadezen bevrijden Epe. De Duitsers hebben onder de Hoofdstraat vliegtuigbommen gelegd om hun doorkomst te beletten. Als deze tot ontploffing worden gebracht, is de schade groot.

Fotograaf onbekend/
Streekarchief Epe, Hattem,
en Heerde

▼ Elburg

18 april 1945

Mannen van de Nederlandse Binnenlandse Strijdkrachten hebben een groepje van ongeveer tien Duitsers gearresteerd. De foto is gemaakt door de Arnhemse evacué Piet Hessing.

Piet Hessing/
Oudheidkundige
vereniging Arent
thoe Boecop

▲ Apeldoorn, zomer 1942

Personeel van de Joodse psychiatrische inrichting Het Apeldoornsche Bosch, met jodenster. In de nacht van 21 op 22 januari 1943 worden bijna twaalfhonderd patiënten en vijftig personeelsleden afgevoerd. Ze worden in Auschwitz vermoord.

Fotograaf onbekend/CODA

▶ Elburg, 1941

Het echtpaar De Vries van de Havekade wordt tijdens zijn 25-jarige huwelijksfeest omringd door vriendelijke Duitse soldaten.

Familie De Vries/Jan ten Napel

▲ Ede/De Klomp, 8 september 1944

Verzetssrijders saboteren het baanvak De Klomp – Ede. Een Duitse transporttrein ontspoord, waarbij vijftien doden en 38 gewonden vallen. Er ontstaat een enorme ravage.

Gemeentepolitie Ede/NIOD

#GEEF VRIJHEID DOOR

**GELDERLAND
HERDENKT**

75 JAAR VRIJHEID

www.gelderlandherdenkt.nl